

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ МАГИСТРУТУРА БЎЛИМИ

Қўлёзма ҳукуқи УДК-36

АРИПОВ КАМОЛ КАБИЛОВИЧ

ЖАМЃАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ЖАМЃАРМАСИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
БОСҚИЧЛАРИ

Мутахассислик: 5A231301-«Пенсия иши» Магистр академик
даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий раҳбар и.ф.н., проф. О.О.Олимжонов

ТОШКЕНТ-2013

МУНДАРИЖА		БЕТЛАР
КИРИШ		3
I БОБ.	ДАВЛАТ ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИ ВА ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	13
1.1.	Давлат ижтимоий сиёсатида пенсия таъминотининг ўрни ва иқтисодий аҳамияти	13
1.2.	Жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг назарий жиҳатлари	24
	I боб бўйича хулоса	31
II БОБ.	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИНИ ТАҲЛИЛИ	34
2.1.	Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминотини ташкил этиш амалиёти	34
2.2.	Шахсий жамғариб бориладиган пенсия даромадларини шакллантириш тартиби	40
2.3.	Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олиш ҳуқуқининг таҳлили	48
	II боб бўйича хулоса	56
III БОБ.	ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	58
3.1.	Хорижий давлатларда жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг тажрибаларидан фойдаланиш йўллари	58
3.2.	Жамғариб бориладиган пенсия таъминотини ривожлантириш йўналишлари	67
	III боб бўйича хулоса	78
ХУЛОСА		81
АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ		88
ИЛОВАЛАР		95

КИРИШ

ДИССЕРТАЦИЯ МАВЗУСИНING АСОСЛАНИШИ ВА УНИING ДОЛЗАРБЛИГИ.

Ўзбекистонда 2013 йил жамиятимиз ҳаётидаги янгиланиш жараёнлари ва ислохотларни ривожлантириш ва чуқурлаштиришнинг мантикий ддавоми бўлиб, иқтисодиётимизнинг салоҳияти, барқарорлиги ва мутаносиблигини мустаҳкамлаш йўлида, энг муҳими, ижтимоий ҳимояни кучайтиришга ва ҳалқимизнинг турмуш даражасини яхшилашга қаратилган ишларимизда янги ва юксак босқич бўлди.

Ўзбекистон Республикасида “Давлат бюджетининг даромадлар қисми бўйича кўрсаткичлар тўлиқ бажарилди, эришилган профицит ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,4 фоизни ташкил этди”¹. 2013 йилда ЯИМнинг прогноз қилинаётган ўсиши 8,0 фоиз, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш 8,4 фоиз, қишлоқ хўжалиги 6,0 фоиз, капитал қўйилмалар 9,3 ташкил этишини ҳамда мазкур кўрсаткичлар ўсишининг 2012 йил якунлари бўйича кутилаётган юқори динамикаси 2013 йил учун Давлат бюджети параметлари шакллантиришдаги асос бўлиб хизмат қилди”². Билвосита солиқлар ва ресурслар тўловларини янада унификациялаш ҳисобига уларнинг Давлат бюджети даромадларидаги улушини 65,5 фоиздан 66,8 фоизга ошириш кўзда тутилмоқда.

Республикамизда қабул қилинган бюджет параметрларида қайд этилганидек, жорий ижтимоий дастурларни амалга оширишни давом эттириш, кўрсатилган ижтимоий хизматлар сифатини яхшилаш билан бир қаторда, 2013 йилги бюджет сиёсати концепциясида асосий эътибор бюджет ҳаражатларининг ижтимоий йўналтирилганлигини янада кучайтиришга, аҳолини манзилли қўллаб-қувватлашга ва бюджет ташкилотларининг иш

¹Каримов И.А. "Бош мақсадимиз-кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. \\\ Халқ сўзи. 2013 йил. 19 январь.

²Хайдаров М. Давлат бюджетининг асосий параметрлари обод турмуш йилини таъминлаш омили сифатида. // Иқтисод ва молия. -Тошкент. 2013. -№1. - Б.6.

хақилари, пенсиялар, стипендиялар ва ижтимоий тўловлар миқдорини босқичма-босқич ошириш юзасидан тадбирларни амалга оширишга қаратилди. Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағлардан давлат пенсиясига қўшимча равишда пул маблағлари билан таъминланади. Шахсий пенсия бадалларни ажратишнинг мажбурий ва ихтиёрий шакллари бўлиб, фуқароларнинг пенсия таъминотига ажратган бадаллари ва шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларига ҳисоблаб қўшилган фоизлар Халқ банкида очилган ҳисобвараққа келиб тушади ҳамда даромадлар ҳисобга олинади.

Республикамизда фуқароларга давлат пенсиясини ўз вақтида тўлаш билан бирга жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тартибини назорат қилиш ва ҳисобрақамдаги маблағларни самарали бошқаришни такомиллаштириш йўллари ишлаб чиқиш муҳим масала саналади ва тадқиқод ишимизнинг долзарблигини белгилайди. Шу боис тадқиқод ишимизга «Жамғариб бориладиган пенсия жамғармаси ва уни ривожлантириш босқичлари» мавзуси танланди.

Тадқиқод объекти ва предметининг белгиланиши. Ўзбекистонда жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг фаолиятини ўрганиш тадқиқод ишининг объекти ҳисобланади. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти жараёнларида иқтисодий-молиявий муносабатлар механизми тадқиқод ишининг предмети ҳисобланади.

Тадқиқод мақсади ва вазифалари. Тадқиқоднинг мақсади - Ўзбекистонда жамғариб бориладиган пенсия жамғармаси фаолиятини илмий ўрганиш ва жамғармани замонавий талаблар асосида такомиллаштириш юзасидан хулоса ва таклифларни тақдим этишдан иборат. Муаллиф қўйилган мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни ҳал қилишга интилан:

- Ўзбекистонда жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг зарурияти, давлат ва жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг аҳамиятини ўрганиш;

- жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг моҳияти ва иқтисодий мазмунини ўрганиш;

- жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг ҳуқуқий-меъёрий асосларини ўрганиш;

- фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти механизмининг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш;

- хорижий мамлакатлар тажрибалари асосида хусусий ва жамғариб бориладиган пенсия таъминоти хусусиятларини ўрганиш;

- фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия жамғармаси фаолиятини такомиллаштириш юзасидан ҳулоса ва таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқоднинг асосий масалалари ва фаразлари. Тадқиқод жараёнида ишлаб чиқилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар келгусида мамлакатимизда жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг ҳуқуқий асосларини ривожлантиришга олиб келиши мумкин. Тадқиқоднинг асосий масалалари:

- ижтимоий таъминотда давлат ва хусусий пенсия тизимининг алоҳида ўрни далиллар билан илмий асосланган;

- фуқароларни ижтимоий таъминлаш, фуқароларнинг келажакда моддий-молиявий таъминоти зарурияти илмий асосланган;

- иқтисодиётни модернизациялаш шароитида жамғариб бориладиган пенсия жамғармасига қаратилган илмий таклифлар ишлаб чиқилган;

- Ўзбекистонда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобрақами маблағларини иқтисодиёт тармоқларига ички инвестициялар сифатида йўналтиришни кенгайтириш бўйича таклифлар берилган.

Мавзу бўйича қисқача адабиётлар таҳлили. Ўзбекистон Республикасида И.Каримов, КАбдурахмонов, М. Абдуллаев, Ш.Аллаёров, М.Ахмедов, У.Бурхонов, А.Вахабов, А.Вахобов, Д.Вахобов, Н.Жумаев, М. Зиядулаев, З.Каримова, М.Мирзамахмудов, Н.Хайдаров, Г.Қосимова, Х.Хаджаев, А.Хайитов каби иқтисодчилар ижтимоий таъминот, давлат ва хусусий пенсия тизимини ўрганган муаллифлар қаторига

кўшилади. Фуқароларнинг пенсия таъминотини ташкилий этилиши, молиявий таъминоти, давлат ва хусусий пенсия тизимини ривожлантириш масалалари Л.Д.Андросова, С.Г. Ерошенков, СВ. Голубева, И.Ю.Жидкова, В.В.Карчевский, С.В.Кадомцева, Е.Н.Лысенко, Е.Е.Смирнова, С.З.Мощенский, А.С.Нещитой, Л.П.Окунева, Г.Б.Поляк, А.А.Табах ва бошқаларнинг дарсликлари, ўқув кўлланмалари, илмий мақолалари, монографияларида ўз аксини топган. Танланган мавзуга бевосита алоқадор масалада тадқиқод ишлари ўрганилди.

Тадқиқодчи М.М. Мирзамахмудовнинг «Мақсадли жамғармалардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш механизминини такомиллаштириш» номли монографиясида Давлат бюджети даромадлари ва харажатлар таркибидаги давлат мақсадли жамғармалари - «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси», «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Республика йўл жамғармаси», «Иш билан таъминлашга кўмаклашувчи жамғарма», «Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси», «Ўзбекистон Республикасининг Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси», «Давлат мулк қўмитасининг махсус ҳисобрақами», «Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш бўйича бюджетдан ташқари жамғарма»нинг аҳамиятига ва фаолиятига баҳо берилган. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти шароитида Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари ва замонавий вазифалари кўрсатилган. Шунингдек, хорижий давлатлардаги пенсия таъминотининг молиялаштириш манбалари тадқиқ қилинган. Хорижий давлатларда фуқароларга пенсия гибрид дастур асосида белгиланган даромад бўйича актуарийлар маслаҳати билан белгиланган ажратма кўринишида аниқ бир ҳисобрақамга тўлаб берилиши кўрсатилган. Барча фоиз ставкалари актуарийлар томонидан ўзгартириб борилади. Гибрид дастурида фуқаронинг пенсияси иш берувчи томонидан молиялаштирилади.

Иқтисодчиларимиздан К.Х. Абдурахмоновнинг «Меҳнат иқтисодиёти» дарслигида кишиларни ижтимоий ҳимоялаш зарурияти, ижтимоий ҳимоя тизимининг чора-тадбирлари кўрсатилган. Пенсия тизимининг асосий вазифаси фуқаролар эҳтиёжини ҳамда уларнинг кексалик чоғида ҳимояланишга бўлган талабини қондиришдир, деган хулоса чиқарилган. Иш ҳақи жамиятнинг кўпчилик аъзолари учун асосий тирикчилик манбаига айланиши билан ижтимоий ҳимоясизликнинг алоҳида тури, яъни иш ҳақидан маҳрум бўлиш туфайли моддий таъминланмаганлик хавфи вужудга келиши кўрсатилган. Хорижий мамлакатлардаги ижтимоий муҳофаза тизимининг назарий асослари берилган, шунингдек, ижтимоий муҳофаза қилишнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий вазифалари ўрганилган. Дарсликда жаҳон тажрибасини таҳдил қилиш билан ижтимоий ҳимоянинг моделлари алоҳида кўрсатилган.

1. Зарур меҳнат лаёқатига, иш жойига, даромадлар манбаига эга бўлмаганлиги туфайли ўзини моддий таъминлашга қодир бўлмаган шахсларга давлатнинг ижтимоий ёрдам бериш.

2. Ҳарбий хизматчилар ички ишлар ва солиқ органлари хизматчилари, давлат хизматчилари, фуқароларнинг бошқа бир қатор тоифаларининг муҳим давлат функцияларини бажариш билан боғлиқ ўзига хос меҳнат фаолиятини ҳисобга олган ҳолда давлат томонидан ижтимоий таъминлаш.

3. Қонун бўйича мажбурий ижтимоий суғурталаш иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолини меҳнат қилиш қобилиятини (касаллик, бахтсиз ҳодиса, кексалик туфайли) ёки иш иш жойини йўқотиши натижасида даромаддан, иш ҳақидан маҳрум бўлиш хатарларидан ижтимоий ҳимоялаш.

4. Иқтисодиётнинг айрим тармоқлари ёки узоқ муддатли тармоқ ёки жамоа битимлари асосида ташкил этиладиган компаниялар доирасида ёлланма ишчиларни ихтиёрий равишда қўшимча ижтимоий суғурталаш. Амалиётчи олимлардан А.Хаитов А, М.Зиядуллаевнинг «Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хорижий тажрибаси» номли ўқув қўлланмасида Ўзбекистон Республикасида пенсия таъминоти тизимининг ривожлантириш

босқичлари, пенсия таъминотининг назарий жиҳатлари, ҳуқуқий-меъёрий асослари берилган. Муаллифлар жаҳон амалиётида кенг эътироф этилган Г.Эспинг-Андерсен таснифи бўйича давлатнинг ижтимоий ҳимоялаш тизимининг уч асосий модели: либерал, консерватив, социал-демократик моделларини бир-биридан фарқлайдилар. «Ижтимоий ҳимоя» ва «ижтимоий таъминот»ни инсон фаолиятининг нормал шарт-шароитларини таъминловчи меҳнат, соғлиқ ва табиат муҳитни муҳофаза қилиш, меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори каби кафолатларни қамраб олинганлиги кўрсатилган. Шунингдек кўплаб хорижий мамлакатларда ва собиқ совет иттифоқи давлатларида пенсия таъминоти тизими фаолияти кўрсатилган. Уч компонентли пенсия таъминоти тизимини яратиш таҳлил қилинган:

1. Қайта тақсимлаш элементларини ўз ичига оладиган ва қариялар даромадларини муайян даражада сақлашни таъминлаш мақсадини кўзлайдиган бирдамлик хусусиятидаги давлат пенсия тизими.

2. Жамғариш тамойилига қурилган пенсия тизими.

3. Бадалларни капитализациялаш ва ихтиёрийликни уйғунлаштиришга асосланган тизим.

Россия иқтисодчилари Карчевский В.В., Андросова Л.Д., Окунева Л.П., Е.Е Смирнованинг «Целевые бюджетные и внебюджетные фонды» ўқув қўлланмасида давлат мақсадли жамғармалари ва бюджетдан ташқари фондлар ўрганилган. Мазкур ўқув қўлланманинг учинчи боби Россия Федерацияси Пенсия фондига бағишланган. Россия Федерацияси Пенсия фондининг фаолияти, ҳуқуқий асослари, манбалар бўйича даромадларни шакллантириш тартиби, пенсиялар ва нафақалар кўринишида ҳаражатларини амалга ошириш, фуқароларга давлат пенсиясини тайинлаш, ҳисоблаш ва тўлаш тартиби берилган. Россияда нодавлат пенсия жамғармаларининг ташкил топиши ва ривожланиши 1998 йил 7 майда Россия Федерацияси Президентининг «Нодавлат пенсия жамғармалари тўғрисида»ги 75-сонли қарор қабул қилиниши билан боғлиқлиги, шахсий жамғариб бориладиган жамғармага мажбурий ва ихтиёрий бадалларнинг йиғилиши, жамғарма

дафтарчаларининг очилиши, дафтарчаларнинг йўқолган ҳолатида янги дафтарчалар (дубликат)ни бериш тартиби, шахсий жамғармадан фуқароларга пенсия тўловларини тўлаш жараёнлари кўрсатилган.

Россиялик иқтисодчи С.Г. Ерошенковнинг «Переход к накопительной пенсионной реформе: мировой опыт и возможности применения его в России» номли монографиясида давлат пенсия таъминоти тизимида ислохотларни амалга ошириш стратегияси жамғариб бориладиган пенсия таъминоти билан боғлиқлиги кўрсатилган. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия тизимининг яратилиши мазкур мамлакатнинг давлат пенсия таъминоти механизмига, ижтимоий сиёсатига, бандлик масаласини ҳал этилишига таъсир этиши ва демографик ҳолати билан боғлиқлиги тадқиқ қилинган. Монография уч бобдан иборат бўлиб, биринчи бобда ижтимоий таъминот, давлат пенсия таъминоти, Россия Федерацияси Пенсия фондини шакллантириш тарихи, молиявий фаолияти, фонднинг даромадлари ва ҳаражатларини бошқариш жараёнлари кўрсатилган. Пенсия таъминоти тизимида ислохотларни амалга оширишга эътибор қаратилган. Иккинчи бобда пенсия таъминоти тизимида амалга оширилаётган ислохотлар стратегияси ва хорижий давлатларда хусусий пенсия тизими ўрганилган. Учинчи бобда пенсия таъминоти тизимида амалга оширилаётган ислохотларни такомиллаштириш йўллари ва жамғариб бориладиган пенсия таъминотини ривожлантириш масалалари қўрилган.

Тадқиқодда қўлланилган услубларнинг қисқача тавсифи.

Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, И.А.Каримовнинг асарлари ва маърузалари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Ҳалқ банкининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари илмий изланишнинг назарий-услубий асосларини ташкил этади. Тадқиқод ишида гуруҳлаш, таҳлил, монографик кузатиш услубларидан фойдаланилди.

Тадқиқод натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти.

Жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларини такомиллаштириш ишларида тадқиқод ишининг хулоса, таклифлардан фойдаланиш мумкин. Жамғариб бориладиган жамғарманинг даромадлари ва ҳаражатларини бошқаришга қаратилган меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқишда ишлатилади. Тадқиқод иши материалларидан олий ўқув юртларида мавзуга оид фанларини ўқитиш жараёнида фойдаланиш имконияти мавжуд.

Тадқиқоднинг илмий янгилиги:

- ◆ Ўзбекистонда фуқароларни шахсий жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг ҳуқуқий-назарий асослари илмий ўрганилди;
- ◆ жаҳон тажрибасидаги пенсия ислохотлари ва жамғариб бориладиган пенсия таъминоти илмий ўрганилди;
- ◆ Ўзбекистон Республикасида шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағининг назарий ва амалий жиҳатларига қаратилган илмий таклифлар ишлаб чиқилди;
- ◆ шахсий жамғариб бориладиган пенсия таъминоти стратегиясини ишлаб чиқишда ижтимоий рискларни эътиборга олиниши илмий асосланди;
- ◆ инновацион жараёнларни ижтимоий соҳа, жумладан, пенсия таъминоти соҳасида қўлланилиши юзасидан илмий таклифлар ишлаб чиқилди;
- ◆ жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш юзасидан илмий таклифлар ишлаб чиқилди.

Диссертация таркибининг қисқача тавсифи.

Тадқиқод ишининг ҳажми 92 бетдан иборат, таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, иловалардан ташкил топган, 2 та расм, 9 та жадвал тайёрланган. Тадқиқод ишининг кириш қисмида тадқиқод иши мавзусининг асосланиши ва унинг долзарблиги берилган, тадқиқод ишининг мақсади ва вазифалари, тадқиқод ишининг объекти ва предмети,

тадқиқод ишининг назарий-амалий аҳамияти, тадқиқоднинг илмий янгиликлари ҳамда тадқиқод иши таркибининг қисқача тавсифи кўрсатилган.

Тадқиқод ишининг «Давлат пенсия таъминоти ва жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг аҳамияти ва назарий асослари» биринчи бобида давлат ва жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти ёритиб берилган. Жамғариб бориладиган пенсия жамғармасининг назарий жиҳатлари ёритилган. Тадқиқод ишининг «Ўзбекистон Республикасида жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг ҳозирги ҳолатининг таҳлили» номли бобда жамғариб бориладиган пенсия тизимини ташкил этиш кўрсатилган. Ўзбекистон Республикасида жамғариб бориладиган тўловларини олиш тартиби таҳлил қилинган. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ўрганилган. Фуқароларнинг шахсий жамғариб иган ҳисобварағини бошқариш асослари ўрганилган. Тадқиқод ишининг «Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бориладиган пенсия жамғармасини ривожлантириш истиқболлари» номли якуний бобда хорижий давлатларда жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг хорижий тажрибаларидан фойдаланиш йўллари берилган. Жамғариб бориладиган пенсия таъминотини ривожлантириш йўналишлари аниқланган.

Тадқиқод ишининг якунида Ўзбекистон Республикасида ларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия таъминотини ривожлантириш бўйича хулоса ва таклифлар берилган.

І БОБ. ДАВЛАТ ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИ ВА ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. ДАВЛАТ ИЖТИМОЙ СИЁСАТИДА ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИНИНГ ЎРНИ ВА ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

Ўзбекистонда ижтимоий сиёсатнинг алоҳида аҳамиятга эгалиги фақат иқтисодий вазиятларга боғлиқ эмас, балки, ўзбек оиласига мадад бериш, халқнинг маънавий қоидаларига асосланган ҳолда кексаларга моддий ёрдам бериш эҳтиёжи билан боғлиқ. Республикамизда бозор муносабатлари ривожлангани сари иқтисодий ислохотлар чуқурлашган шароитда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсатнинг асосий йўналишларига тузатишлар киритилди. Энг катта эътибор ҳақиқатан ҳам муҳтож оилаларга ёрдам беришга қаратилди, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизимида ёлғиз қариялар, пенсионерлар ва ноғиронларнинг эҳтиёжлари ва талабларига алоҳида эътибор берилди.

Ўзбекистон Республикасининг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш юзасидаги давлат сиёсати аҳолининг меҳнатга қобилиятсиз табақаларини, объектив сабабларга кўра меҳнат фаолияти юритмайдиган фуқароларни, белгиланган миқдорда кам даромад оладиган фуқароларни қўллаб-қувватлашга оид тадбирларнинг яхлит, мажмуавий тизимини кўзда тутди. Бу эса энг муҳим эҳтиёжларни қондиришда ижтимоий таъминот йўналиши батан боғлиқ.

Давлат ижтимоий таъминоти - Ўзбекистон Республикаси фуқароларини кексайганда, касаллик руй берганда, меҳнатга лаёқатини қисман ёки бугунлай йўқотганда, боқувчисини йўқотганда, шунингдек, болали оналарни моддий таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатиш давлат тизимидир. Ҳар қандай ижтимоий муҳофаза ижтимоий кафолатлар асосига қурилади, улар ҳам муайян тизимдан иборат. Ижтимоий кафолатлар қчтшдагиларни амалга ошириши л озим:

- иш кучи бозорини унинг талаб ва таклиф ўртасида вужудга келадиган зиддиятларни юмшатиш орқали тартибга солиши;

- меҳнатга қобилиятли барча жамият аъзоларининг иш билан банд бўлишига кўмаклашиши;

- меҳнатга қобилиятли барча аҳоли қатламларига таяниши;

- кексаларнинг моддий таъминотга эътиборни қаратиши лозим. Мамлакатимизда бандлик муаммосини ҳал этишда тобора муҳим ўрин тутаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш, рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор яратилмоқда. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг мамлакатимизда янги иш ўринларини ташкил қилиш, аҳолининг даромадлари ва фаровонлигини ошириш, кишиларнинг жамғармалар шакллантиришнинг муҳим омили сифатидаги натижалари салмоқли бўлиб бормоқда. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик - жамиятимизнинг, бугунги ва келажак тараққиётимиз, фаровон ҳаётимизнинг мустаҳкам таянчи бўлди.

Бизнинг якин истиқболдаги энг муҳим вазифамиз - бошланган ишларимизни изчил давом эттириш - исътемола талабини кенгайтириш мақсадида социал соҳасини ривожлантириш, меҳнатга ҳақ тўлашни янада ошириш, хизмат кўрсатиш секторини, инфратўзилма объектларини ривожлантиришга, транспорт ва коммуникация лойиҳаларини амалга оширилишига алоҳида эътибор беришдир»¹³. Республикаимизда соғлиқни сақлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, аҳолини, ёшларни иш билан таъминлаш, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларни қўллаб-қувватлаш ва пенсия таъминоти каби катта ижтимоий аҳамиятга молик бошқа масалалар бўйича муҳим давлат дастурларини амалга оширишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ҳамда нодавлат ташкилотлар иштироки фаоллаштирилади.

Республикаимизда ишлаб чиқилган «ўзбек модели»нинг беш тамойилидан бири - кучли ижтимоий ҳимоялашдир. Тамойилда аҳолининг турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда, фуқароларни ижтимоий ҳимоялаш соҳасидаги чора-тадбирларни изчил амалга ошириш лозимлиги қайд этилган. Ўтган йиллар

ЗКаримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. // Нормасолаҳдгчи, 2010 йил. 16 ноябрь

лдавонида мазкур тамойил асосида ижтимоий ҳимоялаш ва кафолатлашнинг кучли, таъсирчан тизими яратилди. Ўзбекистонда фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти соҳасида ягона тизим яратилгани эса, соҳа фаолиятини янада такомиллаштиришга, шунингдек, ижтимоий хизмат турларини кенгайтиришга кенг йўл очди.

Ижтимоий таъминот қуйидаги ташкилий-ҳуқуқий шаклларда амалга оширилади: давлат ижтимоий суғуртаси; республика бюджети маблағлари; маҳаллий бюджетлар маблағлари. Иқтисодиётни ислоҳ қилиш даврида ижтимоий таъминотнинг жамоат ташкилотлари ва хусусий шахслар фаолияти билан боғлиқ шакллари ривожланди. Аҳолини ижтимоий муҳофазалашни бир вақтнинг ўзида амал қиладиган ва бир-бирини тўлдирувчи қуйидаги туртта тизимга ажратиш мумкин: давлат ижтимоий таъминоти, давлат ижтимоий суғуртаси; жамоа ижтимоий суғуртаси ва шахсий суғурта.

Бизнинг республикамызда ижтимоий сиёсатнинг даромадларни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш соҳасида қуйидаги йўналишлари бўйича иш олиб борилади:

=> иш ҳақи, пенсия, нафақа, стипендияларни минимал миқдорини белгилаш;

=> инфляция ўсиши сабабли аҳоли даромадларини индексациялаш;

даромадларни кам таъминланган фуқаролар фойдасига тақсимлаш. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов «...Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» асарида «чинакам демократизм қонунларнинг қай даражада устунлиги билан, ҳуқуқ ва эркинликларни қанчалик кенг берилганлиги, ижтимоий кафолатларини яратиш билан белгиланади»,⁴ деб кўрсатиб берганлар. Фуқароларнинг ижтимоий таъминотга бўлган ҳуқуқлари асосий қонунимиз бўлган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан кафолатланади. «Миллий

⁴ ¹ Каримов И. "Ўзбекистон буюк келажак сари". -Т.: «Ўзбекистон». 1998. 379 б.

даромадни қайта тақсимлаш давлат кулидаги энг асосий манба ва воситадир. Швеция, Германия, Канада, Австрия ва бошқа бир қатор ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, кишиларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва уларни ижтимоий кафолатлашнинг кучли таъсирчан механизми бўлгандагина иқтисодиётини модернизациялаш, таркибий қайта кўришни амалга ошириш, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда, иқтисодиё ўсишга эришиш мумкин. Шу билан бирга кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоялашни яхшилашнинг самарасини ошириш қуйидаги муҳим вазифаларни ҳал этишга боғлиқ:

- ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва муттасил ривожлантириш;
- давлат маблағлари билан бир қаторда меҳнат жамоалари, жамоатташкилотлаи, хайрия ташкилотлари, фуқароларнинг маблағларини жамғармаларга кенг жалб этиш;
- инсоннинг куч ва қобилияти тўла-тўқис фаоллашувини таъминлашга қодир бўлган кучли механизмни вужудга келтириш;
- аҳоли даромадларида ва турмуш даражасида асоссиз фарқларга йўл қўймаслик, жамиятда ижтимоий барқарорликни таъминлайдиган қатламларни шакллантириш;
- аҳоли энг муҳтож қатламининг давлат томонидан қўллаб-қувватлашини кучайтириш.

Ижтимоий муҳрфаза одамларнинг турмуш даражаси билан маҳкам ланган бўлиб, у БМТ тавсиясига мувофиқ бир неча омилларни: матлик, демография шароити, озик-овқат, кийим-кечак, истеъмол ва ж[^]мтариш фондлари; меҳнат қилиш шароити, иш билан бандлик, меҳнатни тзлгкил этиш; таълим олиш, саводхонлик, уй-жой, ободонлаштириш, гжтимоий таъминот, инсон эркинликларини уз ичига олади.

Ижтимоий муҳофазанинг «Иқтисодиёт инсон учун» тарзида бўлиши лозим бўлган замонавий иқтисодиётга ўтиш учун шундай самарали тизим

:агурки, у ҳар бир кишининг меҳнат салоҳиятидан унинг ижтимоий-иқтисодий мақоми, қайси ижтимоий-иқтисодий гуруҳга мансублигидан катъи назар, пенсия таъминоти тизимидан фойдаланиш имконини берсин. Фақат мана шундагина инсон салоҳиятидан самарали фойдаланиш, аҳоли даромадларини кўпайтириш ҳамда «эртанги кунга ишонч» бўлишига эришиш мумкин.

Республикамизда аҳоли бандлиги ва фаровонлигини ошириш, унинг иш ҳақи, пенсия ва даромадларини ошириш, бу охир-оқибатда республикамиз минтакалари, шаҳар ва туманларимиздаги энг муҳим ижтимоий муаммоларни ечиш демакдир. «2013 йил - Обод турмуш йили» Дастурни тайёрлашда аҳоли фаровонлигини, унинг реал даромадларини ошириш, бандлик масаласини ечиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, фермерлик ҳаракатини янада ривожлантириш давлат томонидан бериладиган аниқ манзиллик ижтимоий ҳимоя тизимининг такомиллаштириш каби вазифалар эътиборимиз марказида бўлиши лозим»⁵.

Фуқароларнинг ижтимоий ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Конституцияда белгилаб берилган энг муҳим ҳуқуқи - пенсия таъминоти ҳуқуқи билан мустаҳкам боғлиқ. Давлат пенсияларининг турли хилларини

ҳуқуқига эга бўлган фуқароларга уларнинг узлари танлаган битта тайинланади»⁶.

Пенсия - уни олиш ҳуқуқи Қонунда белгиланган шартларга ва шартларга мувофиқ аниқланадиган ҳамда шахсларга пенсия ёшига тулиш, шайлиқ ёки боқувчисини йўқотганлик муносабати билан бериладиган ТИК пул тўловидир»⁷. Пенсияга оид ҳужжатлар йиғма жилди турадиган пенсия олиш

⁵ Каримов И.А. "Инсон манфаати, ҳуқуқ. ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш - бизнинг бош мақсадимиздир. \Халқ сўзи. 2012 йил. 8 декабр. 3-б.

²Косимова Г.А. Ижтимоий сиёсатнинг йўналишлари. Монография. -Т.: «ИQTISOD-MOLIYA». 2008. -Б.89.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунига ўзгартиш киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2012 йил 5 январь. 'Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 8 сентябрдаги "Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштиришга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида"ги 252-сон Қарори.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунига ўзгартиш киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2012 йил 5 январь. 'Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 8 сентябрдаги "Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштиришга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида"ги 252-сон Қарори.

жойи бўйича Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг туман шаҳар бўлимидир.

«Жаҳон тажрибаси гувоҳлик берадики, кексаларни моддий таъминлашга имкон яратувчи кучли молиявий механизмини яратиш лозим. Кўпгина мамлакатлар бир қатор пенсия ислохотларини амалга оширдилар. Чехияда пенсия билан таъминлашни ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари: зарарли ва оғир меҳнат учун имтиёзларни бекор қилиш, иш юритувчиларнинг суғурта қилинган бадалларига қўшимча бадалларни киритиш, тўланган бадаллар ва олинган пенсиялар ўртасида алоқани кучайтириш, ижтимоий суғурта тизимини ривожлантириш, индивидуал пенсия режалари имкониятларини кенгайтириш, пенсия ёшини эркаклар ва аёллар учун 2015 - 2020 йилларда 65 ёшгача оширишдан иборат» .

Хорижий мамлакатларда давлат пенсия таъминоти тизими билан бир қаторда давлат тасарруфида бўлмаган хусусий пенсия таъминоти мавжуд, унинг зарурлиги қуйидаги икки асосий сабабдан келиб чиқади. Биринчидан, бозор муносабатлари ва демократия фуқароларга кўпроқ эркинлик ва давлат тасарруфидан мустақил бўлиш имконини бериши билан бир қаторда, уларга ўз фаровон ҳаётини кўриш, ижтимоий жиҳатдан таъминлаш борасида катта масъулият юклайди. Ҳар бир фуқаро меҳнатга қобилиятли давридаёқ аввалдан, у қариганида ёки меҳнат қилиш қобилиятини йўқотган тақдирда ўзини ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларига жиддий ёндошиш керак. Иккинчидан, ҳар бир давлат канчалик ривожланган давлат бўлишидан қатъий назар, молиявий имкониятларининг чегараси мавжуд. Давлат фуқароларни улар меҳнат қобилиятларини йўқотгунларига қадар бўлган ижтимоий ҳимояланганлик даражасида ижтимоий таъминлаш имконига эга эмас. Шунинг учун ҳар бир давлат фуқароларнинг ижтимоий таъминланганлик даражасини ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда белгилайди.

Бозор иқтисодиётининг энг муҳим шартларидан бири - ҳар бир шахснинг ўз манфаатларини биринчи навбатда ҳимоя қилиши, ўз

имкониятини ифодалаши керак. Давлат фуқаролар ўз турмуш даражаларини оширишлари учун уларга тегишли қонунлар тизими орқали зарур шарт-шароитлар ва имкониятлар яратиши ва уларни қўллаб-қувватлаши лозим. Бозор муносабатлари ривожланиши, иқтисодиётнинг давлат ва хусусий секторлари ўртасидаги ўзаро нисбат ўзгариб борган сари бу икки омил, албатта, ижтимоий таъминот тизимига ўз таъсирини кўрсатади.

Пенсия тизимини молиялаштиришдаги ислохотларни тезликда амалга ошириб бўлмайди, бу ислохотларни республикамызда бошқа ислохотлар билан, аҳоли даромадлари, инвестиция, инфляция, бандлик соҳаси масалалари, солиқ молия ва кредит тизимидаги ислохотлар билан биргаликда амалга ошириш лозим. Пенсия тизимини молиялаштириш бўйича янгиликларни амалга оширишда, миллий урф-одатлар, қарияларга ёрдам эътиборга олинди, пенсия тизимини молиялаштиришда давлат мақсадли жамғармаларидан молиялаштириш сақланиб қолинди. Ислохотларнинг бу кўриниши келгусида пенсия ёшидаги қарияларнинг даромадларини кафолатлашнинг самарали механизмига таянилди.

Ўзбекистонда илмий жиҳатдан асосланган пенсия тизимини яратиш ва омиллаштиришнинг зарур шarti жаҳон ютуқларидан ва хорижий давлатларнинг тажрибасидан келиб чиқиб, Ўзбекистон нинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, пенсия таъминотининг янги тизими жорий бўлди.

Мамлакатимизда пенсия таъминоти тизими ҳуқуқини мустаҳкамлаш, иш берувчиларнинг пенсия ёшига етган ходимларнинг моддий аҳволини яхшилашдаги масъулиятини кучайтириш, пенсия олувчиларга давлат пенсия тўловларига қўшимча равишда даромад олиш манбаларини яратиш, пгунингдек кексалик чоғида фуқароларнинг ўз фаровонлиги учун шахсий жавобгарлигини ошириш мақсадида ислохотлар олиб борилди, натижада 2005 йилдан бошлаб республикамызда «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизими» амалиётга жорий қилинди. Икки ҳолатда ҳам

давлат кексайган шахсларга минимал пенсия ёки ижтимоий ҳимоялаш сифатида ижтимоий ёрдам кўрсатади.

Мазкур тизимнинг мамлакатимизда қўлланилиши жараёнида қуйидагиларни амал қилиш кўзда тутилган:

- ◆ жамғариб бориладиган пенсиянинг умумий ва мажбурий характери, ижтимоий кафолатларини амалга оширишдаги имтиёзлар кишининг ижтимоий ҳимояланиш ҳуқуқининг таъминланиши;

- ◆ жамғариб бориладиган пенсия мажбурий ва ихтиёрий шаклларнинг бирлиги тенг ҳуқуқлилиги шахснинг ижтимоий таъминотга бўлган зарурий даражаси таъминланади ва унинг кексалик чоғида яхши яшаши учун таъсир кўрсатиши;

- ◆ турли хил пенсия тизимининг бир вақтнинг ўзида амал қилишидаги мустақиллиги ва ўзини-ўзи идора қилиш шароитида мажбурий жамғариб бориладиган пенсия бўйича тўловлар даражаси ва тизимни барқарорлигининг давлат томонидан кафолатланиши;

- ◆ жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашувчи шахс ва иш берувчини молиявий иштирокининг мажбурийлиги, зарурий ҳолатларда давлат субвенцияларининг жалб этилиши.

- ◆ жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашувчи шахсга унинг жамғарган бадаллари тўлашидаги молиявий иштироки туфайли ҳосил бўлган маблағдан турли шаклдаги моддий ёрдам ва хизматлар кўрсатиши таъминланиши;

- ◆ аҳолининг тегишли ижтимоий категорияларни қамраб олувчи кишилар гуруҳи ёки мамлакатнинг барча аҳолисининг у ёки бу пенсия таъминот туридан манфаатдорлиги;

- ◆ барча жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашувчи шахсларнинг ҳаражатларини молиялаштириш бўйича мажбурият ва натижада эга бўлинган ХУҚУҚ ва кафолатлар нуқтаи назаридан тенглигини таъминланиши.

Ўзбекистонда фаол ижтимоий сиёсатни амалга ошириш янгича амалий ва самарали шаклларни қўллашни талаб этади. Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, пенсия тизими фаолиятини йўлга қўйиш ва ундан самарали фойдаланиш ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш ва кишиларни кексаликда камбағалликдан ҳимоялашда муҳим ўрин тутди. Мамлакатимизда жамғариб бориладиган пенсия тизимининг ташкил этилиши жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш, сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва келгусида фуқаронинг моддий таъминотини кўпайтиришнинг асосий шарт-шароитларидан биридир, деган хулосани келтириш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек, республикамиз ҳудудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқига эга. «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунига асосан:

- жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашувчи шахс ва иш берувчини молиявий иштирокининг мажбурийлиги, зарурий ҳолатларда давлат субвенцияларининг жалб этилиши.

- жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашувчи шахсга унинг жамғарган бадаллари тўлашидаги молиявий иштироки туфайли ҳосил бўлган маблағдан турли шаклдаги моддий ёрдам ва хизматлар кўрсатиши таъминланиши;

- аҳолининг тегишли ижтимоий категорияларни қамраб олувчи кишилар гуруҳи ёки мамлакатнинг барча аҳолисининг у ёки бу пенсия таъминот туридан манфаатдорлиги;

- барча жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашувчи шахсларнинг ҳаражатларини молиялаштириш бўйича мажбурият ва натижада эга бўлинган ХУҚУҚ ва кафолатлар нуқтаи назаридан тенглигини таъминланиши.

Ўзбекистонда фаол ижтимоий сиёсатни амалга ошириш янгича амалий ва самарали шаклларни қўллашни талаб этади. Жаҳон тажрибасининг

кўрсатишича, пенсия тизими фаолиятини йўлга қўйиш ва ундан самарали фойдаланиш ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш ва кишиларни кексаликда камбағалликдан ҳимоялашда муҳим ўрин тутди. Мамлакатимизда жамғариб бориладиган пенсия тизимининг ташкил этилиши жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш, сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва келгусида фуқаронинг моддий таъминотини кўпайтиришнинг асосий шарт-шароитларидан биридир, деган хулосани келтириш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек, республикамиз ҳудудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқига эга. «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунига асосан муносабатларини тартибга солишдан иборат. Давлат томонидан амалга ошириладиган марказлаштирилган жамғариш ёки ишловчилар иш ҳақининг бир қисмини бадал кўринишида пенсионерлар фойдасига пенсия тўловлари манбаининг ишончли асосини таъминлайди. Бу имконият нафақат эмиссия йўли билан, балки ижтимоий сиёсат доирасида зарурий ҳолларда иш ҳақи миқдорини жорий иш ҳақи ва пенсия ажратмаларига тақсимлашга тегишли ўзгартиришлар киритиш йўли билан амалга оширилиши мумкин.

Тадбиқ этилаётган авлодлар бирдамлиги қайта тақсимлаш тамойилига асосланган бўлиб, пенсия тизими ишловчиларнинг тегишли молиявий муассасаларга хусусан, жамғариладиган пенсия жамғармаларига маблағлар қуйишини инкор этмайди. Меҳнатда майибланганлик ёки касб касаллигига чалинганлик оқибатида вафот этган боқувчининг оиласига, шунингдек марҳум пенсионернинг оиласига пенсия боқувчининг иш стажидан қатъий назар тайинланади.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётида ижтимоий адолат ва ижтимоий ҳимоя тизими тамойиллари асосида ижтимоий сиёсат амалга оширилади. Жамиятни ривожланишида ижтимоий тенглик, ижтимоий

кафолатларни таъминлаш аҳоли турмуш даражасини ошириш каби вазифалар бажарилади.

Бизнинг фикримизча, «авлодлар бирдамлиги» (давлат) пенсия тизими билан бирга босқичма-босқич жамғариладиган пенсия тизимини ривожлантириш мақсадга мувофиқ равишда, изчиллик билан амалга ошириш зарур. Бунинг натижасида Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига тўланадиган мажбурий тўловлар бўйича иш берувчи тадбиркорлик субъектлари зиммасидаги юкни камайтириш ва уларнинг инвестицион фаоллигини ошириш имкониятлари яратилади.

Ҳозирги кунда хорижий давлатлар амалиётида пенсия тизимини молиялаштиришнинг бир вақтнинг ўзида уч йўналиш - минимал пенсияни кафолатлайдиган давлат пенсия тизими, профессионал ассоциация ва ўзининг иш берувчиларга қўшимча пенсияни шакллантириш, фуқаролар имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, алоҳида хусусий ҳимояни таъминлаш белгиланган.

2. ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Фаровонлик кишилар истеъмол этадиган неъматларнинг миқдори сифатини, ҳаёт кечиришнинг умумий шарт-шароитини қандайлигини билдиради. Фаровонлик кўрсаткичини фақат истеъмол ҳажми билан тенглаштириб бўлмайди, чунки бунда жамғаришни ҳам ҳисобга олиш керак. Жамғариш эса келажакдаги фаровонликни белгилайди, шу сабабдан билвосита кўрсаткич сифатида қараш мумкин. Жамғарманинг яхшилиги топилган пулнинг жорий истеъмолдан ортиб қолганини билдирганидан уни ҳам фаровонликка хизмат қилади, деб айтиш мумкин»¹⁸. Пенсия жамғармаларидаги фуқаролар ва хўжалик юритувчи субъектларнинг мажбурий ва ихтиёрий жамғарма бадаллари уларни давлатнинг молиявий

¹⁸ Улмасов А., Вахобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. - Т.: Шарк, 2006. -Б. 433.

иштироки асосида шаклланивчи, муайян жамғарма ташкил этган аҳоли тоифаларига тўловларни амалга ошириш ва ижтимоий ҳимоялаш учун мўлжалланган мустақил пул жамғармалари сифатида сарфлаш имконини беради. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти — фуқароларни шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағлардан давлат пенсиясига қўшимча равишда пул маблағлари билан таъминлашдир. Ўзбекистон Республикасида жамғариб бориладиган пенсия таъминоти алалари «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунига асосан тартибга солинади. 2005 йилдан жорий эгалган мазкур тизим амалдаги фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тизимига қўшимча равишда, иш берувчиларнинг пенсия ёшига етган ходимларнинг моддий аҳволини яхшилаш, шу асосида пенсионерларга амалдаги пенсия тўловларига қўшимча равишда даромад олиш манбаларини яратиш, кексалик чоғида фуқаронинг ўз фаровонлиги учун шахсий жавобгарлигини ошириш мақсадида жорий қилинди.

Назарий маълумотларга қараганда, пенсия жамғармаларининг моҳиятини белгилашда уч ёндошув кўрсатилади, яъни унинг ижтимоий таъминот учун мўлжалланган маблағлар эканлиги; мустақил молия-кредит ташкилоти; ижтимоий йўналишдаги бюджетдан ташқари жамғарма эканлиги эътироф этилади.

Фуқаролар учун пенсия тизимини ташкил этишда жаҳонга машҳур Германия ва Чили моделлари андоза сифатида танланди. Пенсия таъминотининг икки базавий модели тақсимот-тортилувчи ва капиталлашган моделларидир. Машҳур венгер иқтисодчиси Я.Корнай тақсимот ва капиталлашган пенсия тизимлари ўртасидаги фарқлар моҳиятини асослаб берди. Улар ўртасидаги фарқ қисман молиялаштириш техникасида юзага чиқади. Тақсимот модели пенсионерларни ҳозирги вақтда амалда бўлган аҳолининг иқтисодий фаол қатлами ҳисобига таъминлайди. Пенсия тизимининг капиталлашган модели тақсимотдан фарқли равишда инсоннинг ўз меҳнати ва пенсия жамғарилиши натижалари билан узвий боғлиқ.

Германияда тақсимот пенсия тизими 1891 йилда жорий қилинган бўлиб, ўша даврдан ҳозиргача унинг турли кўринишлари Европа мамлакатларида, МДХ давлатларида қўлланилмоқда. Германиянинг пенсия тизимидаги тақсимот-тортилувчи модели схемасига кўра аҳолининг иқтисодий фаол қатлами томонидан тўланган мажбурий пенсия бадаллари ҳисобидан пенсия харажатлари шаклланади ва аҳолининг иқтисодий фаол қатламлари ўртасида тақсимланади. Бошқача қилиб айтганда, жорий пенсия харажатлари жорий даромадлар ҳисобидан қопланади. Ушбу тизим авлодлар бирдамлиги асосида қурилган. Бир авлод ичида эса, даромадлар аҳолининг алоҳида ижтимоий гуруҳлари ўртасида табақаланди.

Германияда тўлов интизомини рағбатлантирувчи балл тизими тақсимот моделини тўлдиради.

Чили эски пенсия тизимини ислоҳ қилишни янги тизимга ўтиш билан бир вақтда олиб борган мамлакатлардан биридир. Давлат пенсия таъминоти бўйича қарзларни янги хусусий мажбурий жамғармаларни ташкил қилиш билан бир қаторда давлат пенсия фондига тушумларни қисқартириш шароитида олиб борди. Ижтимоий таъминот доирасидаги қарзлар ўз ичига янги тизим жорий этган вақтда пенсияга чиққанларнинг пенсиясини (1 категория), ҳали пенсияга чиқмаган, лекин яқинда ислоҳ қилинган эски тизим иштирокчилари сифатида қолишни истаган ишловчиларнинг пенсиясини (2 категория), янги тизим иштирокчилари бўлишга қарор қилган ишловчи аҳолининг пенсиясини (3 категория) ўз ичига олади. Биринчи ва иккинчи категориядаги қарзлар давлат бюджета маблағлари ҳисобига молиялаштирилади. Учинчи категория пенсияси бўйича қарзлар масаласи пенсия облигацияларини чиқариш йўли билан ҳал этилади. Ушбу облигациялар кафолатли ҳисобланади, 4% миқдорида фойда келтиради ва эгалари пенсияга чиққандан сўнг мажбурий тартибда очиладиган жамғарма ҳисоб рақамларига ўтказиладиган бир вақтли тўлов суммаларига алмаштирилиши мумкин. Чили ҳукумати ушбу тадбирни ўтказиш билан 70-

80 йиллар давлат бюджетидаги бюджет тақчиллигининг катта қисмини пенсия тизими ислохотлари доирасида қоплади.

Чили модели - капиталлашган модел. Ушбу модел эркин бозор ислохотлари доирасида Чили мутахассислари томонидан ишлаб чиқилди. 1981 йилда эълон қилинган фармонга кўра, шу кундан бошлаб меҳнат муносабатларида иштирок этган ҳар бир киши учун давлат пенсия таъминоти бекор қилинди, бир вақтнинг ўзида улар хусусий пенсия фондларининг мижозига айланди.

Капиталлашган модел схемаси қуйидагича: пенсия бадалларини инвестиция қилишдан ва тўплашдан ҳосил бўлган капитал пенсия харажатларини қоплашга йўналтирилади. Пенсия бадаллари капитал тўловчининг шахсий ҳисоб рақамида ҳисобга олиб борилади. Ушбу ҳисоб рақамни пенсия фондлари ёки пенсия кассалари, суғурта кассалари ёки банклар юритади. Пенсия маблағларини тизимли инвестиция қилиш билан ушбу институтлар инвестиция даромадларига эга. Капитал ёки йиғилган пенсия бадаллари суммаси уларни инвестиция қилишдан олинган даромад пенсия фонди фаолияти харажатлари, натижасида капиталлашган пенсиянинг молиявий манбасидир. Авлодлар бирдамлиги асосида қурилган тақсимот моделидан фарқли равишда капиталлашган модел суғурта тамойилига асосланади. Капиталлашган модел «Чили модели» номи билан ҳалқаро миқёсда машҳур.

Пенсия тизимига давлат бюджетидан ЯИМнинг 4 фоизи миқдорида молиявий ёрдам берилади. Мазкур ёрдамнинг манбалари бюджетнинг даромадларидан маблағ бериш, хусусий суғуртачилар ўртасида сотилган давлат облигациялари, жисмоний шахслар даромадларига солиқнинг ставкасини ошириш, давлат мулкани сотиш ва хусусийлаштиришдан Жамғариб бориладиган пенсия тизимига бадалларни қайта тақсимлашнинг давлат механизми ёрдами билан индивидуал ҳисобрақамлардан фойдаланган ҳолда, молиявий таъминлаш, пенсия тизимини ташкил этишнинг ўзига хослиги, белгиланган ягона бадалларни ҳисобга олиб, пенсия миқдорини

белгилаш кабилар хосдир. Жамғариб бориладиган пенсияни олиш учун муайян жамғарма стажига эга бўлиш ва қонунда кўрсатилган пенсия ёшига етиш зарур. Жамғариш тамойилига асосланган пенсия тизимида бадаллар капиталлаштирилади ва пенсия ҳисоби индивидуал ҳисоб асосида шакллантирилиб борилади, шахсий ҳисобларда жамғарилган жамғарма бадаллари пенсия даражасини белгилайди.

Мамлакатимизда жамғариб бориладиган пенсия тизимининг ташкил этилиши жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш, ижтимоий кафолатларни бериш, сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва таъминлаб туришнинг асосий шарт-шароитларидан биридир деган сага келиш мумкин. Хорижий тажрибалар шуни кўрсатадики, кексалар таъминотини молиялаштириш механизмнинг уч хил тури мавжуд.⁹

- барча мамлакатларда кенг тарқалган давлат бюджети тушумлардан молиялаштириладиган давлат пенсияларини тўлаш;

- ихтиёрий ва мажбурий шахсий жамғарма режаларини амалга ошириш;

- молиявий-иқтисодий инқироз, инфляция, жамғармаларни йўқотишга ва қадрсизланишга олиб келадиган инвестицион рисклардан ҳимоя қадрсизган суғурта тизимини ривожлантириш. Икки асрдан кўпроқ тарихга эга бўлган пенсия тизими икки сектор томонидан молиявий таъминланади: давлат ва хусусий сектор.

Жаҳон тажрибасини таҳлил қилиш тажрибалари шуни кўрсатадики, пенсия таъминоти манбаларини яратишнинг ҳозиргача икки усули мавжуд. Мазкур икки тизимни қуйидаги жадвал асосида солиштириш мумкин. PAYG (Pay-as-you-go) сўзининг луғавий таржимаси -«Ишлаётган экансан тўлаб қўй». Дунёнинг қарийиб 80 та мамлакатада бу каби жамғармалар мавжуд. Масалан, Шимолий Африкада «**Old Age Grant**», Янги Зеландиядаги «**Supparannuation**» дастурини мисол келтириш мумкин. Тизим шундай ишлайди. Фараз қилайлик, T авлод пенсияга чиқди, унинг учун T_{ki} авлод

⁹ Қосимова Г.А. ижтимоий сиёсатнинг йўналишлари. монография. -т.: «iqtisod-moliya». 2008. -б.89.

пенсия тўлайди, ***Tki*** учун эса T_k2 ва ҳоказо. Демак ҳеч қандай фонд яратилмайди. Ҳеч ким ўзи учун тўламайди, ким пенсия фондига ажратма ўтказаётган бўлса, демак у ўзидан олдин пенсияга чиққан фуқаронинг пенсия маблағлари манбаи бўлиб қолади.

Бироқ, айрим мамлакатлар шу тизим остида махсус инвестицион фондларни яратадилар. Масалан, Испаниядаги «Ижтимоий Ҳимоя Резервы», Франциядаги «Пенсия резерв фонди», Канаданинг «Пенсия фонди» (***Supparannuation***) инвестициялар орқали шаклланган бўлса, АҚШ ижтимоий ҳимояси АҚШ ғазна облигацияларига киритилган инвестициялар ҳисобига шаклланади .

1.2.1.-жадвал.

Фондлаштирилган ва фондлаштирилмайдиган (Pay-as-you-go) тизимини таққослаш'.

№	Солиштириш мезонлари	Фондлаштирилмайдиган (Payg) тизими	Тўлиқ фондлаштирилган
1.	Мақсади	Ижтимоий адолатни таъминлаш	Иқтисодий самарага эришиш
2.	Демографик омил таъсири	Тўғридан-тўғри функционал тарзда таъсир этади.	Таъсир даражаси деярли йўқ, ҳар ким ўзи учун ўзи жамғаради.
3.	Молиялаштириш манбалари	Жорий суғурта бадали жорий пенсия тўлови учун сарфланади	Жорий суғурта бадаллари шахсий ҳисобрақамларида жорий суғурталанувчининг ўзи учун жамғарилади

Тўлиқ фондлаштирилган тизимда фуқаро ўзи учун келажакдаги пенсия манбаларига эга бўлади. Фуқаронинг ҳар бир ажратмаси аниқ бир банк ёки шу билан шуғулланувчи ташкилот ҳисобрақамига келиб тушади.

Хорижий давлатларда кенг тарқалган пенсия тизимининг таркибий тузилиши берилган¹⁰: белгиланган тўловлар - пенсия суғуртасини таъминлаш шакли; белгиланган взнослар - ҳар бир ходимнинг персонал ҳисобрақами мавжудлиги; пенсион баллар тизими; шартли-жамғариладиган ҳисобрақам. Шартли-жамғариладиган ҳисобрақам тизимида ҳар бир ходимнинг ажратмалари унинг алоҳида ҳисобрақамида сақланади ва бу маблағлар фойда келтиради. Мазкур ҳисобрақамларга тушумлар ва уларга ҳисобланган фоишлар юритилади. Мазкур тизим Италия, Латвия, Польша, Швецияда жорий қилинган.

Давлат пенсиясига чиққанларни қўшимча равишда пул маблағлари билан таъминлаш, фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида 2004 йил 2 декабрда «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни кучга кирди. Бу эса, жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимининг янги шакли сифатида жамият ҳаётида муҳим аҳамият касб этди.

Жамғариб бориладиган пенсия бадалларини киритувчи (бадал киритувчи) — жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчининг фойдасига бадаллар киритаётган жисмоний шахс ёки иш берувчи юридик шахс. Юридик шахслар - иш берувчилар, уларда меҳнат шартномаси асосида ёлланиб ишловчи фуқаролар пенсия тизими иштирокчилари ҳисобланади. Якка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс мақомига эга бўлмаган деҳқон хўжаликларининг аъзолари ва вақтинчалик иш фаолияти билан шуғулланмайдиган фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрийлик асосида иштирок этадилар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 июндаги «Жамғариб бориладиган пенсия тизимини такомиллаштириш ва техник таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-110-сонли

¹⁰ Мирзамахмудов М.М. Мақсадли жамғармалардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш механизмини такомиллаштириш. Монография. -Т.: «ИQTISOD-MOLIYA». 2013. -Б13. ²Голубева СВ. Развитие пенсионных систем зарубежных стран и России в условиях демографического старения: автореф. дис.к.э.н. -М.: Российский университет дружбы народов. 2008. -Б.6.

Қарорига асосан юридик шахслар томонидан жамғариб бориладиган пенсия мажбурий бадалларининг тўғри, тўлиқ ҳисобланиши ва ўз вақтида ўтказиб берилиши устидан назорат Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси зиммасига юклатилган. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар. Давлат жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этувчи фуқароларга шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида жамғарилган маблағлари сақланиши ҳамда тўланишини кафолатлайди. Қонуннинг 5-моддасига асосан фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларининг сақланиши ва тўланиши Давлат томонидан кафолатланади. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида тўпланган маблағларга даромад ҳисоблаш фоизи инфляция даражасида юқори бўлиши лозим.

I БОБ БЎЙИЧА ХУЛОСА

Тадқиқодлар натижасида биринчи боб юзасидан қуйидаги хулосалар тайёрланди:

1. Республикамизда ишлаб чиқилган «ўзбек модели»нинг беш тамойилида аҳолининг турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда, бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда, фуқароларни ижтимоий ҳимоялаш соҳасидаги чора-тадбирларни изчил амалга ошириш лозимлиги қайд этилган. Ўзбекистонда фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти соҳасида ягона тизим яратилгани эса, соҳа фаолиятини янада такомиллаштиришга, шунингдек, ижтимоий хизмат турларини кенгайтиришга кенг йўл очди.

2. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоялашни яхшилашнинг самарасини ошириш қуйидаги муҳим вазифаларни ҳал этишга боғлиқ:

- ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва муттасил ривожлантириш;

- давлат маблағлари билан бир қаторда меҳнат жамоалари, жамоат ташкилотлари, хайрия ташкилотлари, фуқароларнинг маблағларини жамғармаларга кенг жалб этиш;

- инсоннинг куч ва қобилияти тўла-тўқис фаоллашувини таъминлашга қодир бўлган кучли механизмни вужудга келтириш;

- аҳоли даромадларида ва турмуш даражасида асоссиз фарқларга йўл қўймаслик;

- аҳоли энг муҳтож қатламининг давлат томонидан қўллаб-қувватлашини кучайтириш.

3. Фуқаролар учун пенсия тизимини ташкил этишда жаҳонга машҳур Германия ва Чили моделлари андоза сифатида танланди. Пенсия таъминотининг икки базавий модели тақсимот-тортилувчи ва капиталлашган моделларидир. Машҳур венгер иқтисодчиси Я. Корнай тақсимот ва капиталлашган пенсия тизимлари ўртасидаги фарқлар моҳиятини асослаб берди. Тақсимот модели пенсионерларни ҳозирги вақтда амалда бўлган аҳолининг иқтисодий фаол қатлами ҳисобига таъминлайди. Пенсия тизимининг капиталлашган модели тақсимотдан фарқли равишда инсоннинг ўз меҳнати ва пенсия жамғарилиши натижалари билан узвий боғлиқ. Германияда тақсимот пенсия тизими 1891 йилда жорий қилинган бўлиб, ўша даврдан ҳозиргача унинг турли кўринишлари Европа мамлакатларида, МДХ давлатларида қўлланилмоқда. Германиянинг пенсия тизимидаги тақсимот-тортилувчи модели схемасига кўра аҳолининг иқтисодий фаол қатлами томонидан тўланган мажбурий пенсия бадаллари ҳисобидан пенсия ҳаражатлари шаклланади ва аҳолининг иқтисодий фаол қатламлари ўртасида тақсимланади. Чили модели-капиталлашган модел. Капиталлашган модел схемаси қуйидагича: пенсия бадалларини инвестиция қилишдан ва тўплашдан ҳосил бўлган капитал пенсия ҳаражатларини қоплашга йўналтирилади. Пенсия бадаллари капитал тўловчининг шахсий ҳисоб рақамида ҳисобга олиб борилади. Ушбу ҳисоб рақамни пенсия фондлари ёки пенсия кассалари, суғурта кассалари ёки банклар юритади. Пенсия

маблағларини тизимли инвестиция қилиш билан ушбу институтлар инвестиция даромадларига эга. Капитал ёки йиғилган пенсия бадаллари суммаси уларни инвестиция қилишдан олинган даромад пенсия фонди фаолияти харажатлари, натижасида капиталлашган пенсиянинг молиявий манбасидир. Авлодлар бирдамлиги асосида қурилган тақсимот моделидан фарқли равишда капиталлашган модел суғурта тамойилига асосланади. Чили эски пенсия тизимини ислох, қилишни янги тизимга ўтиш билан бир вақтда олиб борган мамлакатлардан биридир. Давлат пенсия таъминоти бўйича қарзларни янги хусусий мажбурий жамғармаларни ташкил қилиш билан бир қаторда давлат пенсия фондига тушумларни қисқартириш шароитида олиб борди. Пенсияси бўйича қарзлар масаласи пенсия облигацияларини чиқариш йўли билан ҳал этилади. Ушбу облигациялар кафолатли ҳисобланади, 4% миқдорида фойда келтиради ва эгалари пенсияга чиққандан сўнг мажбурий тартибда очиладиган жамғарма ҳисоб рақамларига ўтказилади. Чили ҳукумати ушбу тадбирни ўтказиш билан давлат бюджетидаги бюджет тақчиллигининг катта қисмини пенсия тизими ислохотлари доирасида қоплади.

Мамлакатимизда жамғариб бориладиган пенсия тизимининг ташкил этилиши жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш, сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва келгусида фуқаронинг моддий таъминотини кўпайтиришнинг асосий шарт-шароитларидан биридир, деган хулосани келтириш мумкин.

II БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИНИ ТАҲЛИЛИ

2.1. ФУҚАРОЛАРНИНГ ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АМАЛИЁТИ

Пенсия таъминоти молиявий ресурсларни қайта тақсимлашнинг йирик оқими бўлиб, иқтисодиётда маҳсулотлар, ресурслар ва даромадларнинг макроиқтисодий доиравий айланишига, аҳолининг иқтисодий фаоллигини

рағбатлантиришга жиддий таъсир кўрсатади. Пенсия тизими билан иқтисодиётнинг бошқа қисмлари узвий боғлиқ бўлиб, тўғри ташкил этилган пенсия тизими иқтисодиётни инвестициялашнинг молиявий манбаси бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, «...Ўтган йили ижтимоий соҳани янада ривожлантириш, мамлакатимиз аҳолисининг даромадлари ва турмуш даражасини муттасил ошириб бориш масалалари доимий эътиборимиз марказида бўлди. Республикамизда 2011 йилда иш ҳақи 20,2 фоизга, бюджет ташкилотлари ходимларининг иш ҳақи, пенсиялар, нафақа ва стипендиялар миқдори эса 26,5 фоизга ўсди. Аҳолининг реал даромадлари йил мобайнида 23,1 фоизга ортди»¹¹.

Республикамизда фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизими амалиётга жорий қилинди, жамғариб бориладиган пенсия таъминоти иқтисодий фаол аҳолининг иш жойи, меҳнатга лаёқати ва даромадини йўқотиш билан боғлиқ турли ҳодисалардан ижтимоий ҳимоялаш шакли ҳисобланади. «Жамғариб бориладиган пенсия тизими» молиявий категория сифатида пул маблағларининг мақсадли фондларни шакллантириш ва кексалик чоғида фойдаланишнинг шакл ва усуллари йиғиндисини у³ ичига олган иқтисодий муносабатлар тизимини акс эттиради.

Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуннинг мақсади - фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти соҳасидаги муносабатларини тартибга солишдан иборат. Давлатнинг назорати асосида иш берувчилар ва ишловчиларнинг мақсадли бадалларидан шаклланувчи махсус бюджетдан ташқари ижтимоий жамғармалардан пенсияларни молиялаштирилиши жамғариб бориладиган пенсия тизимининг хусусиятли жиҳатидир. «Жамғариб бориладиган пенсия» категория сифатида пул маблағларининг мақсадли фондларини шакллантириб, кексалик чоғида

¹¹ Каримов И. А. 2012 йил Ватанимиз тарққиётини янги босқичта кўтарадиган йил бўлади. -Т.: "Ўзбекистон". 2012. -Б.36.

фойдаланиш шакл ва усуллари йиғиндисини ўз ичига олган иқтисодий муносабатлар тизимини акс эттиради.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқига эга. «Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти — фуқароларни шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағлардан давлат пенсиясига қўшимча равишда пул маблағлари билан таъминлашдир». Жамғариб бориладиган ихтиёрий пенсия бадаллари — шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига ихтиёрийлик асосида киритиладиган пул маблағлари ҳисобланади. Жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадаллари — шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига мажбурий тартибда киритиладиган пул маблағларидан иборат»¹¹².

Жамғариб бориладиган пенсия тизимида ҳисобга олинаётганда фуқароларга Ҳалқ банки умрбод қилиб белгиланадиган, доимий шахсий тартиб рақамли шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари очади.

Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида маблағларни шакллантириш манбалари

2.1.1.-расм. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида маблағларни шакллантириш манбалари

12 Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни- 2004 йил. 2 декабрь

Республика бўйича жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимида 2012 йилнинг 1 январь ҳолатида жами 7077897 нафар, Фарғона вилояти бўйича эса жами 742338 нафар фуқаро жамғариб бориладиган пенсия олувчилар рўйхатига киритилган, шунингдек, иштирокчилардан 6870322 нафарига, Фарғона вилояти бўйича эса 736002 та жамғариб бориладиган пенсия дафтарчаси тарқатилди. Қонун ҳужжатларида белгиланганидек, Ҳалқ банки фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимида йиғилган маблағларни марказлаштирилган ҳолда узоқ муддатли активларга инвестиция ва кредит ресурслари сифатида жойлаштириб келмоқда. Жумладан, 2006 йилда 3,2 млрд. сўм фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари қолдиғига қўшилган бўлса, 2010 йилда ушбу кўрсаткич 26 млрд. сўмни, 2011 йилда эса 38,8 млрд. сўмни, жами ушбу тизим ишга туширилган давр мобайнида 106,8 млрд. сўмни ташкил этган. 2010-2011 йилларда тизим иштирокчиларининг мажбурий бадаллари учун 8 фоиз миқдорида, иштирокчиларнинг ихтиёрий киритган бадаллари учун 24 фоиз миқдорида фоизлар ҳисобланиб, олинган даромадлар фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари қолдиғига қўшиб борилмоқда.

Республика бўйича жамғариб бориладиган пенсия тизимида йиғилган маблағларнинг бир иштирокчига тўғри келадиган ўртача миқдори 2010 йилда 59,6 минг сўмни ташкил этган бўлса, 2011 йилда эса ушбу кўрсаткич 81,7 минг сўмни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунининг ижросини ўрганиш ддавомида ўз ечимини кутаётган масалаларга ҳам эътиборни қаратилди. Қонуннинг 13-моддасида иш берувчи томонидан мажбурий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларини очиш, уларни юритиш тартибига риоя қилиш, бадалларни тўғри ва тўлиқ ҳисоблаб чиқариш ҳамда ўз вақтида тўланиши устидан назоратни молия, давлат солиқ хизмати грганлари ва Ҳалқ банки томонидан

амалга оширилиши белгиланган бўлсада, ушбу органлар орасида ўзаро ҳамкорлик лозим даражада йўлга қўйилмаган.

Халқ банкининг Фарғона вилоят филиали бўйича 2005-2011 йиллар давомида иштирокчи корхона-ташкilotлар томонидан қонуннинг 15-моддаси талаблари бажарилмагани учун, яъни жамғариб бориладиган пенсия бадаллари киритилганлиги ҳақидаги реестр тақдим этилмагани туфайли 1,228,4 млн. сўм маблағ фуқароларнинг ҳисоб рақамларига киритилмаган. Фақат 2012 йил 1 май ҳолатида реестр тақдим этмаган корхона ва ташкilotлар сони 2021 тани ёки 316,0 млн. сўмни ташкил қилади. Халқ банки филиали ва солиқ органлари ўртасида ўзаро ахборот алмашиш лозим даражада амалга ошмай қолган. Давлат солиқ органлари томонидан қонуннинг 13-моддасида белгиланган талаб қонун ижроси устидан назорат етарли даражада ташкил этилмаган. Халқ банкининг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари ҳолати тўғрисида фуқароларни ҳар йили хабардор қилиб бориш мажбурияти белгиланган бўлиб, бу борада вилоят бўйича 742 минг 338 нафар иштирокчидан 587 минг 896 нафарига хабар берилган, ҳолос. 154 минг 442 иштирокчига эса, хабарнома жўнатилмаган.

Шу билан бирга, жойларда жамғариб бориладиган пенсия тизимининг фаолият кўрсатиши масаласи юзасидан хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарлари ва бухгалтерлари билан тизимли равишда семинарлар ўтказишга, қонуннинг афзалликлари ва механизмларини аҳолига тушунтиришга етарли даражада эътибор қаратилиши керак. Республикамизда қонун ижроси бўйича аниқланган муаммолар муҳокама этилиб, уларни бартараф қилишга жиддий аҳамият бериш лозим. Аҳолининг банкка ишончини янада мустаҳкамлаш мақсадида уларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида сақланган маблағларга фоизларни кунлик ҳисобланишини йўлга қўйиш ҳамда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларининг йиллик ҳаракати тўғрисидаги хабарномаларни электрон тизимлар орқали маълумотлар берилишини такомиллаштириш билан боғлиқ масалалар ҳал қилиши керак.

Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан жамғариб бориладиган пенсия тизими билан боғлиқ бўлмаган мажбуриятларни бажариш учун фойдаланмайди. Ҳалқ банки жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларининг алоҳида ҳисобини юритади. Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларини кўпайтириш ҳамда уларни пул кадрсизланишидан ҳимоя этиш мақсадида бундай маблағлардан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида, шунингдек молиявий воситаларга жойлаштириш учун фойдаланилиши мумкин.

Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида фойдаланиш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан келишилган ҳолда Ҳалқ банки томонидан амалга оширилади. Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларини молиявий воситаларга жойлаштириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланади. Республикамизда жамғариб бориладиган пенсия бадалларини киритувчилар Ҳалқ банки филиалига жамғариб бориладиган пенсия тизимида ҳисобга олиш учун зарур маълумотларни тақдим этишлари керак.

Фуқароларнинг шахсига оид маълумотлар билан боғлиқ барча ўзгаришлар: меҳнат шартномаси тузилганлиги ёки бекор қилинганлиги, паспортдаги маълумотлар ҳамда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларини юритиш учун зарур бошқа маълумотлар ўзгарганлиги тўғрисида хабар қилишлари шарт. Иш берувчилар шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига бадалларни ўз вақтида киритишлари ҳамда фуқароларга ҳисоблаб чиқарилган ва киритилган жамғариб бориладиган пенсия бадаллари тўғрисидаги маълумотларни уларнинг талабига мувофиқ беришлари шарт.

2.2. ШАХСИЙ ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ДАРОМАДЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТАРТИБИ

Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағи — фуқаронинг Ҳалқ банкидаги эгаси ёзилган шахсий ҳисобварағи бўлиб, бадал юритувчиларнинг жамғариб бориладиган пенсия бадаллари ва шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағидаги маблағларга ҳисоблаб қўйилган фоизлар ана шу ҳисобвараққа келиб тушади ҳамда унда ҳисобга олинади.

Ҳалқ банки жамғариб бориладиган пенсия бадалларини киритувчилардан шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари очиш ва уларни юритиш учун зарур маълумотларни олади. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимининг маблағларини инвестициялашдан олинган даромаддан маржа олиш ҳуқуқига эга. Ҳалқ банки оладиган маржа миқдори Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланади.

- Ҳалқ банки қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари очиши ва юритиши;

- шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига киритилаётган бадаллар ва ҳисоблаб чиқарилган фоизларни шахслар бўйича ҳисобга олиб бориши;

- жамғариб бориладиган пенсия бадалларининг ҳамда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларга ҳисоблаб чиқарилган фоизларнинг ўз вақтида ва тўла ҳажмда ўтказилишини таъминлаши;

- жамғариб бориладиган пенсия тўловларининг миқдори ўз вақтида ва тўғри тайинланишини, шунингдек улар бундай тўловларни олувчиларга тўлиқ берилишини таъминлаши;

- жамғариб бориладиган пенсия тизимининг маблағларини молиявий воситаларга жойлаштириш ҳамда бундай маблағлардан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида фойдаланиш йўли билан шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларнинг сақланишини, кўпайтирилишини ва пул қадрсизланишидан ҳимоя қилинишини таъминлаши;

- шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари ҳолати тўғрисида фуқароларни ҳар йили, шунингдек уларнинг мурожаатига асосан хабардор қилиши;

- шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига алоқадор ҳужжатлар ҳамда ёзувларнинг сақланишини таъминлаши шарт. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таминоти ресурсларининг ЯИМга нисбати ва динамикаси ҳолатни кенгрок иқтисодий баҳолаш мақсадида қуйидаги жадвалда фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти маблағларини мамлакат ЯИМга нисбати ва динамикасини таҳлил қиламиз.

2.2.1.-жадвал.

Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таминоти ресурсларининг ЯИМдаги улуши ва динамикаси¹¹³ фоизда

№	Кўрсаткичлар	2006 йил	2007 йил	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил
1.	ЯИМнинг ўсиши,	7,3	9,5	9,0	8,1	8,5	8,3
2.	ФЖБПТ молиявий ресурсларининг ўсиши	58,0	48,3	44,0	40,7	30,6	30,1
3.	ЯИМга нисбатан улуши	0,14	0,15	0,17	0,18	0,18	0,17

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, таҳлил этилган даврда фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти молиявий ресурслари 2006-2011 йилда тез суръатларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Албатта, бу кўрсаткич 2006-2011 йилларда ўсиш тенденциясига эга эканлигини ижобий ҳолат сифатида қаралади. Лекин ушбу жамғарма маблағларини мамлакатимиз ЯИМ га нисбатан улуши кичик даражада

¹³ Ахмедов М. Иқтисодиётда "узун" молиявий ресурслар салмоғини оширишда нодавлат пенсия жамғармасининг аҳамияти. // Молия. - Тошкент. 2012. №2. - Б.132

колмоқда. Бу эса иқтисодиётни модернизациялаш жараёнларида «узун» молиявий ресурслар салмоғининг етарли даражада шаклланмаганлигига сабаб бўлмоқда. Масалан, 2006 йилда жамғарма молиявий ресурслари ҳажми ЯИМ даги улуши 0,14 фоизни ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич 2011 йилга келиб 0,17 фоизга ўсган. Бир вақтнинг ўзида хорижий давлатларда, жумладан, банк-молия тизими ривожланган етакчи мамлакатларда нодавлат пенсия жамғармаларининг молиявий активлари мамлакат ЯИМга нисбатан юқори салмоқни ташкил этган. Қонун ҳужжатларига мувофиқ, Ҳалқ банки бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши ва унинг зиммасида бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, бозор муносабатларини янада ривожлантириш ва иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш учун муомалада «узун» молиявий ресурсларнинг салмоғининг юқори бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Чунки иқтисодиётни стратегик тармоқлардаги инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш бевосита «узун» молиявий ресурслар ҳисобига амалга оширилади. Ҳалқаро амалиётга назар ташласак, муддати жиҳатидан «узун» бўлган молиявий ресурсларни иқтисодиётга таклиф қилишда нодавлат пенсия жамғармаларининг ўрни нечоглик юқори эканлигини гувоҳ бўлдик. Бизнинг фикримизча, мамлакатимида нодавлат пенсия жамғармаларининг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш ва амалиётга жорий этиш натижасида бу борадаги иқтисодий ислохотларнинг кулами янада чуқурлашди. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимиз банк-молия тизими молиявий барқарорлигини мустаҳкамлайди ва иқтисодиётнинг стратегик тармоқлардаги инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда яна бир туртки вазифасини бажаради. Мамлакатимизда фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти маблағлари ҳам муддатига кўра «узун» молиявий ресурслар сифатида қаралади. Чунки иш берувчи томонидан ходимга иш ҳақи ҳисобланиб, уни тўлаш билан бир вақтда жамғарма ҳисобига тегишли сумма ўтказилади. Ҳозирда жамғармани шакллантиришда ихтиёрий бадаллар улуши

сезиларисиз салмоққа эга, шу жиҳатидан ушбу тизимни янада такомиллаштириш ва нодавлат пенсия жамғармалари билан шуғуллануви молиявий ташкилотлар ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига тартиб рақами бериш фуқароларнинг паспортидаги маълумотлар асосида амалга оширилади. Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан жамғариб бориладиган пенсия тўловлари тўлаш учун фойдаланилади. Мамлакатимизда 2012 йил январ ҳолатига кўра, 7 миллион нафардан зиёд фуқаро жамғариб бориладиган пенсия олувчилар рўйхатига киритилган. Қонун ҳужжатларида белгиланганидек, Ҳалқ банки фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимида қўйилган маблағларни марказлашган ҳолда узок муддатли активларга инвестиция ва кредит ресурслари сифатида жойлаштириб келмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг жамғариб борадиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 21 декабрдаги 595-сонли Қарорига мувофиқ, жамғариб бориладиган пенсия тизими жорий этилди. 2005 йилнинг 1 апрел ҳолатига кўра, Республика корхона ва ташкилотларининг 254,9 мингтасидан 212,2 мингтаси янги тизимга жалб қилинди. Республика жамғариб борадиган пенсия фондига 1630 млн сўм маблағ ўтказилди»¹⁴.

Ўзбекистон Республикасида жамғариб бориладиган пенсия таъминоти масалалари «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунига асосан тартибга солинади. 2005 йилдан жорий этилган мазкур тизим амалдаги фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тизимига қўшимча равишда, иш берувчиларнинг пенсия ёшига етган ходимларнинг моддий аҳволини яхшилаш, шу асосида пенсионерларга амалдаги пенсия тўловларига қўшимча равишда даромад олиш манбаларини яратиш, кексалик чоғида фуқаронинг ўз фаровонлиги учун шахсий жавобгарлигини ошириш мақсадида жорий қилинди.

¹⁴ «Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг 2005 йил I чорак асосий яқунлари тўғрисида» \\\ Ҳалқ сўзи. 2005 йил. 6 май. 87-сон.

2.2.2.-жадвал.

**Андижон вилоят «ASR» кредит томонидан солиқ ва мажбурий
ажратмалар ҳисобланиши¹⁵.**

(сўм ҳисобида)

№	Кўрсаткичлар	Уюшма ҳисоби бўйича	Аудит ҳисоби бўйича	Фарқи (+;-)
1	Мулк солиғи	4 687 763	4 687 763	-
2	Ер солиғи	141 852	141 852	-
3	Сув солиғи	5 721	5 721	-
4	Қўшилган қиймат солиғи	48 000	48 000	-
5	Инфраструктурани ривожланган солиғи	20 455 600	20 455 600	-
6	Фойда (даромад) солиғи	67 408 800	67 408 800	-
7	Даромад солиғи (иш ҳақидан)	21 878 500	21 870 473	8 027
8	Дивиденд солиғи	6 897 668	6 897 668	-
9	Бошқа солиқдар			-
10	Ягона ижтимоий тўлов (иш Ҳақидан)	20 644 400	20 644 400	-
11	Пенсия жамғармаси мажбурий бадал	2 150 400	2 151 453	1 453
12	Пенсия жамғарма	6 248 000	6 248 000	-
13	Республика йўл жамғарма (ялпи даромаддан)	13 388 000	13 388 000	-
14	Жамғариб бориладиган пенсия 1%	860 170	860 170	-
15	Мактаб таълимини ривожлантириш фонди	8 926 000	8 926 000	-

Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига ҳар ойда уларга ҳисобланган иш ҳақининг бир фоизи миқдорида бадал белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 июндаги «Жамғариб бориладиган пенсия тизimini такомиллаштириш ва техник таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорига асосан, фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия

¹⁵ www. xb. uz интернет сайти маълумотлари

ҳисобварақларига ўтказиладиган мажбурий пенсия бадаллари бюджетга тўланадиган солиқлар ва йиғимларга тенглаштирилган. 2005 йилнинг 1 июлидан эътиборан барча юридик шахслар фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига мажбурий бадалларни жисмоний шахсларнинг даромад солиғи билан биргаликда мазкур солиқ учун белгиланган шакл ва муддатларда амалга ошириш тартиби жорий этилди. Жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадалларининг тўланиши натижасида ишлаётган фуқаролар учун иш ҳақидан (даромадидан) ҳеч қанақа йўқотиш бўлмайди. Ишловчи фуқаронинг шахсий ҳисобварағига ўтказиб берилаётган ҳар ойлик пенсия мажбурий бадаллари ушбу ходимнинг даромадига қонунда белгиланган тартибда ҳисобланган жисмоний шахсларнинг даромад солиғидан чегириб қолинади. Мисол учун, корхонада ишловчи ходимга 2011 йил январь ойи учун 500.0 минг сўм иш ҳақи ҳисобланса, бу ҳолда жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадаллари миқдори 5000 сўмни ташкил этади ва ушбу миқдор ходимнинг даромадидан ҳисобланган 65238,5 сўм солиқ суммасидан чегирилиб, фуқаронинг шахсий жамғариб бориладиган ҳисобварағига ўтказилади. Натижада ишловчи фуқаронинг нақд пулда олаётган ойлик маоши миқдори ҳеч қамаймайди. Қуйидаги иловада «ООО EVRO FOOD TRADE» кичик фирмасида ишлаётган ходимнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашаётган ходимнинг 2010 йил декабрь, 2011 йил декабрь, 2012 йил декабрь ойи учун Реестри берилган (илова).

Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида тўпланган маблағлар учун ҳисобланган фоизлар ҳамда бу маблағлар ҳисобига берилган пенсиялар солиқ тўлашдан озод қилинади. Шу билан бирга, Солиқ кодексига мувофиқ, жисмоний шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтирилган суммаларига солиқ солинмайди.

Жамғариб бориладиган пенсия тизимида назорат Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 июндаги «Жамғариб бориладиган пенсия тизimini такомиллаштириш ва техник таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-110-сонли Қарорига асосан юридик шахслар томонидан жамғариб бориладиган пенсия мажбурий бадалларининг тўғри, тўлиқ ҳисобланиши ва ўз вақтида ўтказиб берилиши устидан назорат Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси зиммасига юклатилган.

2.2.3.-жадвал.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкалари¹⁶.

Солиқ солинадиган даромад	Солиқ ставкаси
энг кам иш ҳақининг беш бараваригача миқдорда	даромад суммасининг 8 фоизи
энг кам иш ҳақининг беш бараваридан (+1 сўм) ўн бараваригача миқдорда	беш баравар миқдордан солиқ + энг кам иш ҳақи миқдорининг беш бараваридан ошадиган сумманинг 16 фоизи
энг кам иш ҳақининг ўн бараваридан (+1 сўм) ва ундан юқори миқдорда	ўн баравар миқдордан солиқ + энг кам иш ҳақи миқдорининг ун бараваридан ошадиган сумманинг 22 фоизи

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солинадиган даромадлар гуруҳлари бўйича солиқ солиш шкаласи йил бошига - 2013 йил 1 январга белгиланган энг кам иш ҳақи миқдоридан (79590 сўм) келиб чиқиб белгиланади ва энг кам иш ҳақи миқдорининг йил давомидаги ўзгаришига қараб қайта кўриб чиқилмайди. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг «Солиқ кодексини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қонуни - 2007 йил. 25 декабр. 31-банди 2-қисми.

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2013 йилги асосий макроектисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджета параметрлари тўғрисида"ги 1887-сон Қарори.

солиғи суммасини ҳисоблаб чиқариш мақсадида энг кам иш ҳақининг миқдори йил бошидан ортиб боровчи якун билан ҳисобга олинади (йил бошидан тегишли даврнинг ҳар бир ойи учун энг кам иш ҳақдарининг суммаси). Белгиланган ставкалардан келиб чиқиб ҳисобланган, бюджетга тўланадиган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи суммаси фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ўтказиладиган, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солинадиган даромадларидан 1% миқдорида ҳисоблаб чиқариладиган ҳар ойлик мажбурий бадаллар суммасига камайтирилади.

$$330000-23100-3300-19800=283800 \text{ сўм}$$

Бунда:

- фуқаронинг ҳисобланган ойлик иш ҳақи 330000 сўм.
- жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи 23100 сўм.
- фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақига - ўтказиладиган суммаси 3300 сўм.
- Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари 19800 сўм.
- фуқаронинг қўлига тегадиган ойлик иш ҳақи 283000 сўм.

Қуйидаги жадвалда «ООО EVRO FOOD TRADE» кичик фирмасида ишлаётган ходимнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашаётган ходимнинг 2010 йил декабрь, 2011 йил декабрь, 2012 йил декабрь ойи учун Реестри берилган (илова).

Қуйидаги жадвалда «ООО MASTER GLODAL FOOD» кичик фирмаси бўйича жамғариб бориладиган пенсия бадалларининг таҳлили берилган. Ишлаётган ходимнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашаётган ходимнинг 2010-2012 йилларда ойлар бўйича Реестри берилган (илова). Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ, иш берувчиларнинг, шунингдек меҳнат фаолиятини меҳнат шартномаси асосида амалга оширувчи фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимида

иштирок этиши, агар қонун ҳужжатларида бошқача қоидалар назарда тутилмаган бўлса, мажбурийдир. Бизнинг фикримизча, якка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги деҳқон хўжаликларининг аъзолари, шунингдек бошқа фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида мажбурий асосида иштирок этиши мумкин.

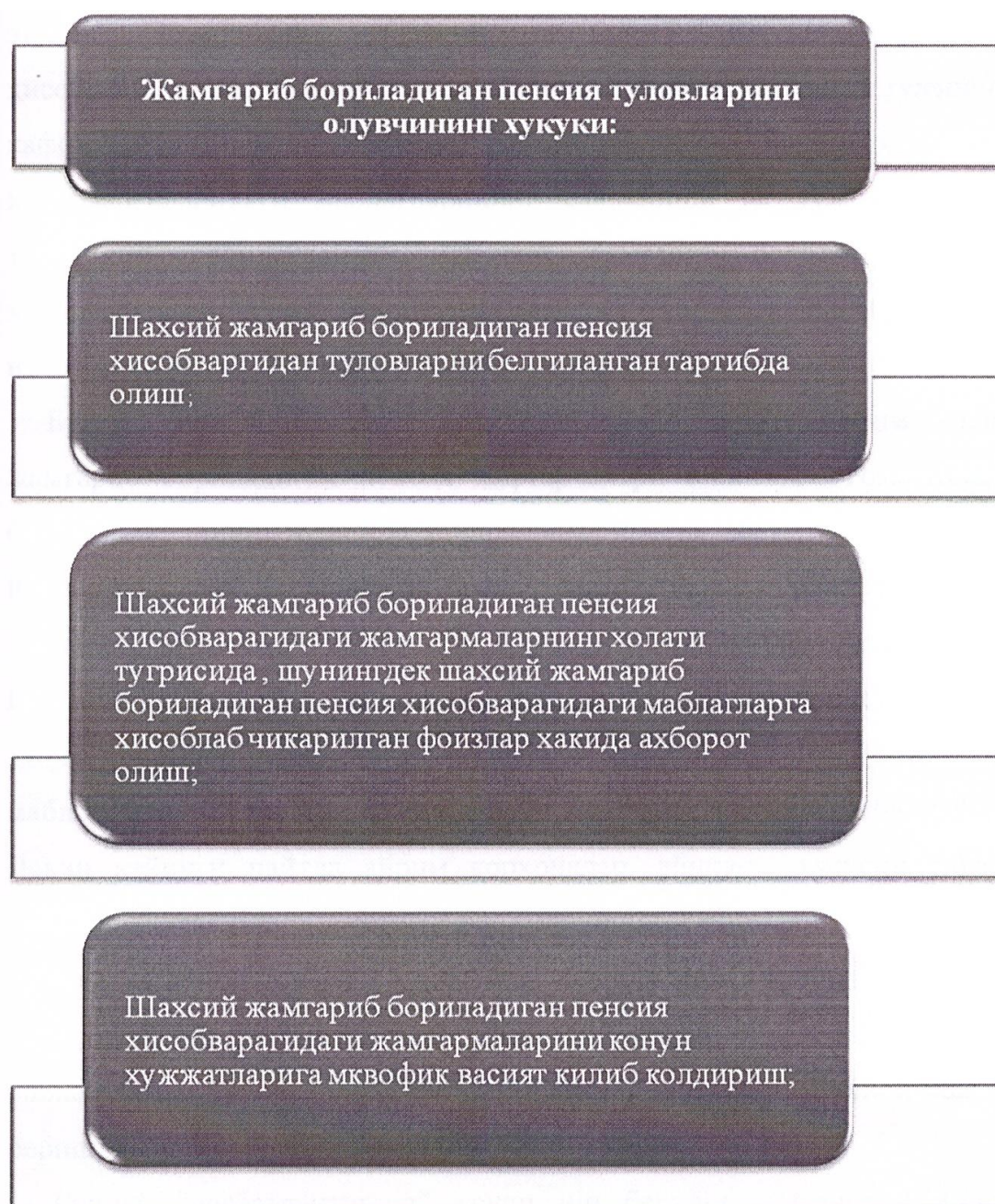
2.3. ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ТЎЛОВЛАРИНИ ОЛИШ

ҲУҚУҚИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқига эга. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобларида тўпланган пул маблағлари фақат ана шу ҳисоб эгалари бўлган фуқароларга тегишлидир. Уларнинг узлари, ишонч билдирган бошқа шахслар ёки меросхўрлардан бошқа ҳеч ким пул маблағини олиш ҳуқуқига эга эмас.

Фуқаролар шахсий жамғарма пенсия маблағларини олишлари давлат пенсияси олиш ҳуқуқига эга бўлинган пайдан бошлаб бир вақтда ёки ойма-ой тенг улушларда олишлари мумкин, унинг шакли олувчи томонидан белгиланади. Ҳисобварақ эгаси вафот этган ҳолда унда тўпланган бадаллар қонунда белгиланган тартибда меросхўрга ўтади. Бунда мерос қолган маблағ бир вақтда тўла ҳажмда тўланади. Шунингдек, мамлакатдан таишчарига кучиб кетадиган фуқаролар уз жамғармаларини Давлат жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этувчи фуқароларга шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида жамғарилган маблағлари сақланиши ҳамда тўланишини кафолатлайди. Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларининг сақланиши ва тўланиши Давлат томонидан кафолатланади. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида тўпланган маблағларга даромад ҳисоблаш фоизи инфляция даражасида юқори бўлиши лозимлиги кўрсатилган.

Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчининг ҳуқуқлари¹⁷

Бугун республикамызда 6744732 нафар фуқаро номига шахсий жамғариб бориладиган пенсия дафтарчалари очилган. «Тома-тома кўл бўлур» мақолининг жамғариб бориладиган пенсия дафтарчасига дахли бор. Юртимизда олиб борилаётган ислохотлар энг аввало, аҳолини ижтимоий

¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни. 2004 йил. 2 декабрь.

жиҳатдан ҳимоялашга қаратилган. Шу жумладан, Ҳукуматимиз томонидан Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига маблағ тўловчи корхона-ташкilotларнинг масъулияти оширилиб, бундай ижтимоий аҳамиятдаги маблағларни ўз вақтида, ҳамда етарли миқдорда тўлаш талаби қўйилган. Лекин кейинги пайтда айрим корхоналар, айниқса, хусусий савдо ва умумийовқатланиш корхоналари, қурилиш фирмалари ва фермер хўжаликлари ишчиларига ҳужжатлар бўйича кам иш ҳақи ҳисобланиб, унга нисбатан ҳисобланадиган ягона ижтимоий тўлов ва иш ҳақидан ушланадиган тўловлардан қочиш, кўпроқ «конверт» усулида иш ҳақи бериш ҳолатлари кузатилмоқда.

Бундай «рағбатлантириш» усули иш берувчи томонидан ишчилар манфаатига тамоман зид ҳаракатдир. Фуқароларга ёшга доир пенсияларни тайинлашда унинг миқдори иш ҳақига нисбатан ҳисобга олинади. Масалан, оғзаки тавсиянома билан ишга кирган ресторан ходими ёки қурилиш фирмасида ишлашни хоҳлаётган курувчи балки, ойига ўртача икки-уч юз минг сўм даромад қилиши мумкин. Бироқ, бу кейинчалик ана шу ходимнинг келажагига таъсир кўрсатмайди, дегани эмас. Қоғозбозлик қилмаслик баҳонасида жисмоний солиқдардан даромад солиғи ва бошқа ижтимоий тўловларни тўлашдан бош тортаётган бу «ҳужжатсиз ходимлар» ўзлари учун бир кун келиб касаллик варақаси, меҳнат ва ҳомиладорлик варақаси, пенсия билан боғлиқ муаммолар келиб чиқишини тасаввур ҳам қилмайди. Чунки, уларни ишга олаётганда шахсини тасдиқловчи ҳужжат диплом ҳам талаб қилинмайди. Шу билан бирга меҳнат шартномаси чўзилмайди. Оқибатда норасмий вакил сифатида фаолият юритувчи ходим меҳнат муҳофазаси, ижтимоий суғурта ва қонунда кўзда тутилган ижтимоий ҳимоянинг бошқа турларидан ҳам четда қолаверади. Ҳар бир шахс меҳнат қилиб дам олиш, эркин иш танлаш, ҳаққоний меҳнат шартлари асосида ишлаш ва - адолатсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга. Шу билан бирга, ҳар бир ходим ўз меҳнати учун қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақидан оз бўлмаган миқдорда ҳақ олиш, муддати белгиланган иш вақтини ўрнатиш,

бир қатор касблар ва ишлар учун иш кунини қисқартириш, ҳар ҳафталик дам олиш кунлари, байрам кунлари, шунингдек, ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار бериш орқали таъминланадиган дам олиш ҳуқуқига эга. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар. Ҳисобварақ эгаси вафот этган ҳолда унда тўпланган бадаллар қонунда белгиланган тартибда меросхўрга ўтади. Бунда мерос қолган маблағ бир вақтда тўла ҳажмда тўланади. Шунингдек, мамлакатдан ташқарига кўчиб кетадиган фуқаролар ўз жамғармаларини бирданига олишлари мумкин.

Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини тўлаш қуйидаги ҳолларда тугатилади:

- шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағида жамғарилган маблағлар батамом тугаганда;

- бундай тўловларни олувчи шахсий жамғариб бориладиган пенсияҳисобварағида жамғарилган жами суммани меросга ўтказишмақсадида тўловларни олишдан ёзма равишда нотариал тасдиқланган тартибда воз кечганда;

- давлат пенсиясини олиш ҳуқуқини йўқотганда. Ахборот ресурслари иқтисодиётнинг муҳим соҳаларидан бири давлат молиясини бошқариш соҳасида ҳам катта аҳамият касб этади.

Инсон аниқ, долзарб ва тезкор ахборотга эга бўлса, у фаолиятини тўғри йўлга қўйишнинг асосий замини бўлиб хизмат қадрсиз. Ахборот-лотинча «informatio» - тушунтириш, хабар бериш маъносини беради. Ахборот бирон-бир далил, воқеа, ҳодисани баён қилиш, тушунтиришни билдиради. Мазмунига ва инсон фаолиятида хизмат қилиш доирасига кўра ахборот илмий, ишлаб чиқариш, бошқарув, тиббиёт, иқтисодиёт, молия, экология, ҳуқуқ ва бошқа соҳалар бўлиши мумкин. Иқтисодий ахборот-ахборотнинг энг муҳим турларидан бири ҳисобланади. Иқтисодий ахборот-ишлаб чиқариш жараёнлари, моддий ресурслар, бозорлар, банк ва молия муассасалари фаолияти билан тўғридан-тўғри боғлиқдир. Замонавий ахборот

технологияси компьютер техникаси ва алоқа воситалари соҳасидаги ютуқларга таянади. Ахборот технологиялари ривожланишининг замонавий даражаси шундайки, республикада жаҳон ахборот маконининг ахборот инфратўзилмаси ва жаҳон ахборот-ҳисоблаш тармоғи интеграциясига мос келувчи миллий тизимни яратиш иқтисодиёт, бошқариш, молия, фан ва таълим самарадорлигининг муҳим омили бўлмоқда. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, янги ахборот технологиялари жудаям ривожланиб бормоқда, улар нафақат тиббиёт, қурилиш, ижтимоий ва ҳарбий соҳада, балки, иқтисодиёт, молия, банк соҳаларида ҳам кенг ва унумли қўлланилмоқда.

- Мамлакатларнинг иқтисодиёти нафақат ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сони билан, балки ўзлари учун зарур бўлган ахборот воситаларидан қандай фойдаланиши билан ҳам белгиланмоқда. Ахборот секторлари миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларига, жумладан, пенсия таъминоти соҳасига ҳам кириб келди.

- Ўзбекистон Республикасида барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслари фуқароларга уларнинг ХУҚУҚ; ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиб чиқиш имкониятини яратиб бериши лозим». 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида»ги Қонунига кўра, ҳар бир фуқаро ўз манфаатларига дахлдор ахборотларни бепул, бошқа ахборотларни келишув бўйича ҳақ тўлаб олиш имкониятига эга.

Фуқароларнинг яшаш ёки иш жойи ёхуд паспортидаги маълумотлар ўзгарган такдирда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағи тартиб рақами ўзгаришеиз қолади ва янги шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағи очиш талаб этилмайди.

2.3.1.-жадвал.

**Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия
хисобрақамлари бўйича хизмат кўрсатиш¹⁸.**

№	Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия хисобрақамлари бўйича хизмат кўрсатиш	Хизмат учун ҳақ
1.	Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия тизимида ҳисобга олиш учун мажбурий тартибда иштирок этувчиларни «сўровнома» ва ихтиёрий тартибда иштирок этувчиларга «ариза сўровнома» бланкасини тақдим этиш.	бепул
2.	Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия хисобварағини очиш билан бирга пенсия дафтарчасини бериш ва ҳисобварақни юритиш.	бепул
3.	Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия хисобварағидаги қолдиғи миқдорида нақд пул бериш.	бепул
4.	Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия хисобварағи эгасининг ёзма аризасига биноан пул маблағларини банк филиали томонидан хизмат кўрсатилган ҳудуд доирасида турар жойига ўтказиб бериш.	минимал иш ҳақининг 5 % миқдорида+ ўтказилган маблағларнинг 2,0 %, лекин 1000 сўмдан кам бўлмаган миқдорида
5.	Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия хисобварағи эгаларига шахсий хисобварақ айланмаси ва қолдиғи ҳақида маълумот бериш.	
5.1.	Белгиланган тартибда йилда бир марта	бепул
5.2.	Қолган ҳолатларда ҳисобварақ эгасининг ёзма аризаси кўра (ҳар бир ҳолат бўйича)	минимал иш ҳақининг 5 % миқдорида
6.	Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия хисобрақам эгасининг ёзма аризасига биноан, олинган товар ва кўрсатилган хизматлар ҳамда коммунал тўловлар учун нақд пулсиз маблағ ўтказиш	

¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Тошкент. "Ўзбекистон". 2008. -Б.8. ² [www. xb. uz](http://www.xb.uz) Халқ банки интернет сайти маълумотлари

6.1.	Бир марталик тўлов топшириқномаси бўйича	300 сўмдан кам бўлмаган миқдорда (ҳар бир ҳолат учун)
6.2.	Кўп марталик тўлов топшириқномаси бўйича	300 сўмдан кам бўлмаган миқдорда (ҳар бир ҳолат учун)
7.	Ҳисобрақам эгасининг ёзма аризасига бўйича шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағидаги маблағларни ўз номига ёки истаган бошқа шахснинг номига очилган омонат ҳисобварақларга шу жумладан пластик карточкага ўтказиш	
7.1.	Шахсий ҳисобварақ очилган филиалда	бепул
7.2.	Ҳалқ банкининг бошқа филиалларига	ўтказилган маблағларнинг 0,5 миқдорида
7.3.	Бошқа тижорат банкларига	ўтказилган маблағларнинг 0,5 миқдорида
8.	Ҳисобрақам эгасининг ёзма аризасига кўра йўқрилган ва яроксиз ҳолга келтирилган пенсия дафтарчаси ўрнига янги дафтарча (дубликат) бериш	
8.1.	Биринчи марта	минимал иш ҳақининг 20 % миқдорида
8.2.	Иккинчи ва кейинги ҳолатларда	минимал иш ҳақининг 50 % миқдорида

Пенсия бадаллари суммаси кўрсатилган ходимлар реестрини иш берувчи ўзи тўрган жойдаги Ҳалқ банки филиалига ҲАР ойда тақдим этиши шарт. Ҳалқ банки тўлов ҳужжати ва реестр асосида маблағларни шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ўтказди.

Жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этувчи фуқаролар пенсия тўловлари олувчи сифатида жамғариб бориладиган пенсия тўловларини қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат пенсиясини олиш ҳуқуқи юзага келган тақдирда олиш ҳуқуқига эга. Фуқаро вафот этган тақдирда, шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағида жамғарилган маблағлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда меросга ўтади ва

меросхўрга бир йўла тўла ҳажмда тўланади. Фуқаро Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига доимий яшаш жойига чиқиб кетаётган бўлса, шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағида жамғарилган маблағлар бир йўла тўла ҳажмда тўланади. Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчининг яшаш жойидаги Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг туман (шаҳар) бўлими қонун ҳужжатларида белгиланган шаклда берадиган жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олиш ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳнома бундай тўловларни олиш учун асос бўлади. Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олиш ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳномани бериш суралган аризани фуқаролар иш берувчи орқали, фуқаролар эса бевосита яшаш жойларидаги Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг туман (шаҳар) бўлимига берадилар. Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олиш ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳномада жамғариб бориладиган пенсия тўловлари бошланадиган сана кўрсатилади.

II боб бўйича хулоса

Тадқиқодлар натижасида иккинчи боб юзасидан қуйидаги хулосалар тайёрланди:

Иш берувчилар шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига бадалларни ўз вақтида киритишлари ҳамда фуқароларга ҳисоблаб чиқарилган ва киритилган жамғариб бориладиган пенсия бадаллари тўғрисидаги маълумотларни уларнинг талабига мувофиқ беришлари шарт.

Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларидан жамғариб бориладиган пенсия тизими билан боғлиқ бўлмаган мажбуриятларни бажариш учун фойдаланмайди. Ҳалқ банки жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларининг алоҳида ҳисобини юритади. Жамғариб бориладиган пенсия тизими маблағларини кўпайтириш ҳамда уларни пул

кадрсизланишидан ҳимоя этиш мақсадида бундай маблағлардан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида, шунингдек молиявий воситаларга жойлаштириш учун фойдаланилиши мумкин.

Ҳалқаро амалиётга назар ташласак, муддати жихатидан «узун» бўлган молиявий ресурсларни иқтисодиётга таклиф қилишда нодавлат пенсия жамғармаларининг ўрни нечоглик юқори эканлигини гувоҳ бўлдик. Мамлакатимида нодавлат пенсия жамғармаларининг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш ва амалиётга жорий этиш натижасида бу борадаги иқтисодий ислохотларнинг кулами янада чуқурлашди. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимиз банк-молия тизими молиявий барқарорлигини мустаҳкамлайди ва иқтисодиётнинг стратегик тармоқлардаги инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда яна бир туртки вазифасини бажаради.

Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларининг сақланиши ва тўланиши Давлат томонидан кафолатланади. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида тўпланган маблағларга даромад ҳисоблаш фоизи инфляция даражасида юқори бўлиши лозимлиги кўрсатилган.

Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобларида тўпланган пул маблағлари фақат ана шу ҳисоб эгалари бўлган фуқароларга тегишлидир. Уларнинг ўзлари, ишонч билдирган бошқа шахслар ёки меросхўрлардан бошқа ҳеч ким пул маблағини олиш ҳуқуқига эга эмас. Фуқаролар шахсий жамғарма пенсия маблағларини олишлари давлат пенсияси олиш ҳуқуқига эга бўлинган пайтдан бошлаб бир вақтда ёки ойма-ой тенг улушларда олишлари мумкин, унинг шакли олувчи томонидан белгиланади. Ҳисобварақ эгаси вафот этган ҳолда унда тўпланган бадаллар қонунда белгиланган тартибда меросхўрга ўтади. Бунда мерос қолган маблағ бир вақтда тўла ҳажмда тўланади.

Ҳукуматимиз томонидан Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига маблағ тўловчи корхона-ташкилотларнинг масъулияти оширилиб, бундай

иҷтимоӣ аҳамиятдаги маблағларни ўз вақтида ҳамда етарли миқдорда тўлаш талаби қўйилган. Лекин кейинги пайтда айрим корхоналар, айниқса, хусусий савдо ва умумий овқатланиш корхоналари, қурилиш фирмалари ва фермер хўжаликлари ишчиларига ҳужжатлар бўйича кам иш ҳақи ҳисобланиб, унга нисбатан ҳисобланадиган ягона иҷтимоӣ тўлов ва иш ҳақидан ушланадиган тўловлардан қочиш, кўпроқ «конверт» усулида иш ҳақи бериш ҳолатлари кузатилмоқда.

III БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

3. I. ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА ЖАМҒАРИБ БОРИЛАДИГАН ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Пенсия тизимини ислоҳ қилиш ддавомида МДХ давлатларининг сиёсати қуйидаги тамойиллар асосида қурилган.

1. Келажакда асосий пенсия тизими сифатида қабул қилинган пенсия таъминотининг тақсимот тамойилларини қўллаш.
2. Пенсия таъминотини бирдамлик ва жамғариш тамойилларини ўзида мужассамлаштирган пенсия таъминоти тизимига ўтказиш.
3. Хусусий пенсия тизими учун асосий тамойили сифатида жамғариш тамойилини танлаш;
4. Ихтиёрий пенсия таъминоти институтларини ривожлантириш.

Пенсия тизими давлат пенсия таъминоти ва давлат пенсия суғуртасига асосланган мамлакатлар мавжуд. Масалан, Арманистон Республикасида пенсия ислоҳотлари қуйидаги йўналишларида олиб борилади. 1999 йил 2 декабрда Арманистон ҳукумати томонидан «Пенсия таъминотининг асосий стратегик қоидалари» тасдиқланди. Пенсия ислоҳотнинг асосий мақсадлари сифатида қуйидаги масалалар белгиланди: пенсияларни тўлашга

йўналтирилган маблағлар самарадорлигини ошириш ва уларни қайта тақсимлаш; мажбурий пенсия суғуртаси тизимини ривожлантириш; ихтиёрий пенсия суғуртасини жорий этиш. Янги пенсия таъминоти тизимига ўтиш даврида меҳнат пенсияси уч қисмдан иборат. Талаб қилинадиган суғурта стажига эга бўлган шахсларга давлат томонидан кафолатланган таянч пенсия. Бундай тизимда меҳнат пенсияси камида 5 йиллик иш стажига эга бўлганларга тайинланади. Суғурта стажининг якка (шахсий) тартибда ҳисобга олиш тизими жорий этилгунга қадар ҳар йили учун қўшимча тўловлар. Якка тартибдаги ҳисобварақлари жорий этилгандан сўнг ҳар бир суғурталанувчининг шахсий ҳиссасига қараб ҳисобланадиган суғурта пенсияси, яъни бу пенсия жамғарилган суғурта бадалларини ва пенсия олиш ҳуқуқини қўлга киритиш вақтида тахминий ўртача умр кўриш муддатини ҳисобга олган ҳолда тайинланади.

Хорижий тажрибалар шуни кўрсатадики, пенсия таъминоти соҳасидаги ўзгартиришлар натижасида тизим мукаммаллаштириш зарур:

- имтиёзли пенсиялар ва белгиланган муддат хизмат қилгани учун тайинланадиган пенсиялар бўйича пенсия таъминоти тизимини тартибга солиш;
- белгиланган муддатдан илгари пенсияга чиқаш тартибини бекор қилиш;
- ижтимоий тўловлар доирасини кенгайтириш;
- мажбурий ижтимоий суғурта тўловларни ҳисоб-китоб қилиш базасини кўпайтириш;
- якка тартибда шахсий ҳисобга олиш тизимини ривожлантириш.

АҚШда «Пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонун қабул қилинди, мазкур Қонун Америка Қўшма Штатларнинг пенсия тизими учун энг илғор, инқилоб аҳамиятидаги янгилик бўлди. Унинг ёрдамида АҚШ ҳукумати кейинги ўн йилликдаёқ кам таъминланган қарияларнинг улкан армияси пайдо бўлиши хавфидан ҳоли бўлишга умид боғлади. Энг аввал қонун бўлажак пенсионерларни улар ишлаётган компанияларнинг касод бўлиши хавфидан

ҳоли қилиш мақсади йўлида хизмат қилди. Масалан, ўз ишчи-ҳодимларига белгиланган пенсия таъминотини ваъда қилаётган иш берувчилар, ваъда қилинган пенсияни 100%игача захира қилиб қўйишлари керак. Пенсияни тўлаш ваъдаси ҳодимга бугун берилиб, унинг тўланиши кўп йиллар ўтганидан сўнг амалга оширилар экан, Америка компаниялари зарурий воситаларни алоҳида ҳисобрақамларида дарҳол тўплашни бошлайдилар. Лекин мазкур пуллар ишбилармонлик фаолиятида мавжуд бўлади ва демак, айтиш соҳа билан боғлиқ бўлган барча хавф-хатарлардан ҳоли эмас. Шу сабабдан фирманинг касодга учраши тақдирида бўлажак пенсионерлар пул-маблағ воситаларисиз қоладилар. Пенсия захираларининг 80%идан камроқ миқдорини амалга оширишни таъминлаган компаниялар, ўз ҳодимлари учун шундан кейинги янада юқори даромадли ва лекин янада юқори хатарли пенсия инвестицияларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлдилар. Энди иш берувчиларга ўз ҳодимларини ўз компанияларининг акцияларига пенсия жамғармаларини сармоялашга мажбур этиш таъқиқланди.

Таҳқиқод бўйича олиб борилган монографик кузатувлар шуни кўрсатмоқдаки, нодавлат пенсия жамғармалари табиатига кўра икки томонлама хусусиятга эга. Биринчидан, бу жамғармалар жамиятдаги меҳнатга лаёқатсиз бўлган аъзоларнинг моддий ҳолатини яхшилаш вазифасини ҳал қилиш мақсадини кўзлайдиган муҳим ижтимоий институт деб ҳисобланадилар. Улар ёрдамида одамлар кексалик даврида давлат томонидан қафолатланган энг кам миқдордан юқорирок даромад олиш имконини қўлга киритадилар. Ишчилар ўз пенсия бадалларини мустақил тартибга солиш ёки бу вазифаларни касоба уюшмалари орқали ўз иш берувчиларининг зиммасига ўтказиш имконига эгадирлар. Иккинчидан, бу жамғармалар мамлакатнинг иқтисодий тизимида муайян вазифани бажарадиган ўзига хос молиявий институтлардир. Бундай институтлар фуқароларнинг жамғарилган пулларини узоқ муддатли инвестициялаш мақсадида жамлаш билан шуғулланадилар.

Мамлакатда бозор муносабатларининг такомиллаштириш ва халқаро иқтисодий интеграциянинг кучайиши молиявий муассасаларда, умуман хўжалик юритувчи субъектларда узоқ муддатли маблағларга бўлган талабни кучайтиради. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ривожланган мамлакатлар иқтисодиётига назар ташласак, муомалага «узун» молиявий ресурсларни таклиф этишда суғурта компаниялари, инвестиция ва пенсия фондлари каби банкдан ташқари молия институтлари ўрни бекиёсдир. Халқаро амалиётда узун пулларни иқтисодиётга таклиф этишда нодавлат пенсия фондлари ҳам муҳим молиявий бугинлардан ҳисобланади. Чунки нодавлат пенсия жамғармаларининг молиявий активлари жисмоний шахсларнинг ажратмалари ҳисобига шакллантирилади ва улар пенсияга чиққунга қадар тарафларнинг келишувига асосан пенсия жамғармаси ихтиёрида бўлади. Шунини таъкидлаш жоизки, молия ва қимматли қўғозлар бозори юқори даражада ривожланган етакчи давлатлар нодавлат пенсия жамғармаларининг молиявий ресурслари мамлакат ЯИМда улуши юқори эканлигини кўриш мумкин. Шу нуқтаи назардан нодавлат пенсия жамғармалари томонидан мамлакат иқтисодиётига жалб этилаётган узун молиявий активлар улушини айрим хорижий давлатлар мисолида кўриб чиқамиз.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, тараққий этган давлатларда нодавлат пенсия жамғармалари юқори даражада ривожланган. «Мазкур жамғармалари дастлаб АҚШ, Канада ҳамда Буюк Британияда шаклланган бўлса, XX асрнинг охирига келиб бошқа давлатларда тарқалди»¹. Нодавлат пенсия жамғармалари молиявий ресурслари ҳам муддати жиҳатидан узун молиявий ресурс ҳисобланади. «Таҳлил маълумотлари асосан АҚШда 2006 йилда нодавлат пенсия жамғармалари активлари ЯИМга нисбатан 78,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилга келиб ушбу кўрсаткич 51,6 фоизга пасайган. Канадада ҳам нодавлат пенсия жамғармаларининг молиявий ресурслари юқори бўлиб, лекин таҳлил қилинган 2006-2010 йилларда ЯИМга нисбатан мос равишда 64,9-39,1 фоиз атрофида ўзгарган. Германияда эса, таҳлил қилинган даврда ушбу кўрсаткичлар 12,9-12,3 фоиз

атрофида бўлган»¹⁹. Украина иқтисодиётида эса ушбу ташкилотлар 2005 йилдан амал қила бошлади.

Таҳлил учун олинган мамлакатларда нодавлат пенсия жамғармалари активларининг ЯИМдаги улуши паст даражада қайд этилмоқда. Масалан, 2006- 2010 йилларда Польшада ушбу кўрсаткич 7,2-5,1 фоизни ташкил этган бўлса, Украина ва Россияда бу кўрсаткич нисбатан паст эканлигини кўриш мумкин. Агар ушбу давлатларда 2006 йилда нодавлат пенсия жамғармалари активларининг ЯИМга нисбатан улуши 002-1,08 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йига келиб , 0,07-1,1 фоизга етганини кўриш мумкин. Таҳлил учун олинган даврнинг 2006-2007 йилларида барча мамлактларда ушбу кўрсаткич ўсиш тенденциясига эга. 2008 йилда пасайиш тенденциясига эга эканлиги бевосита жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi ва унинг салбий оқибатлари билан боғлиқ

3.1.1-ЖАДВАЛ.

Хорижий давлатларда нодавлат пенсия жамғармалари маблағларининг ЯИМдаги улуши²⁰.

Давлатлар	2006 йил		2007 йил		2008 йил		2009 йил		2010 йил	
	Активлар		Активлар		Активлар		Активлар		Активлар	
	млрд. дол.	ЯИМ % да	млрд. дол.	ЯИМ % да	млрд. дол.	ЯИМ % да	млрд. дол.	ЯИМ % да	млрд. дол.	ЯИМ % да
АҚШ	10259,6	78,2	10805,3	78,6	8148,4	57,4	7333,3	51,4	7503,5	51,7
Канада	781,5	64,9	972,0	76,6	682,6	48,8	534,4	40,3	522,6	39,1
Германия	348,1	12,9	418,3	14,8	401,5	13,7	363,4	12,9	362,6	12,3
Польша	40,7	7,2	57,4	9,4	47,1	7,0	42,5	5,8	40, 4	5,1
Украина	0,037	0,02	0,061	0,04	0,079	0,06	0,082	0,07	0,11	0,07
Россия	19,4	1Д	24,2	1,2	19,5	0,9	18,5	0,9	19,3	1,1

¹⁹ Мошенский С.З. Рынок ценных бумаг: трансформационные процессы. Учебное пособие. -М.: «Экономика». 2010.-Б114.

'Ахмедов М. Иқтисодиётда "узун" молиявий ресурслар салмоғини оширишда нодавлат пенсия жамғармасининг аҳамияти. // Молия. - Тошкент. 2012. №2. - Б. 130.

²⁰ Ахмедов М. Иқтисодиётда "узун" молиявий ресурслар салмоғини оширишда нодавлат пенсия жамғармасининг аҳамияти. // Молия. - Тошкент. 2012. №2. - Б.130.

Россия иқтисодчиларидан СВ. Кадомцева «Государственные финансы» номли ўқув қўлланмасида «Макроиқтисодиётнинг асосий муаммолари ва давлат сектори» номли параграфда айнан давлат пенсия тизими ва жамғариб бориладиган пенсия таъминоти масаласига тўхталади. Унинг фикрига кўра, «давлат пенсия таъминоти тизимининг амал қилиши хусусий жамғармаларнинг даражасини камайтиради. Россия Федерациясида пенсия таъминоти тизимидаги ислохотларни олиб борилиши шахсий жамғармаларни ҳажмини оширди, демак иқтисодиётга инвестициялар ҳам ошди»²¹. Келгусида хусусий жамғаришга тўлиқ ўтиш ва ижтимоий суғурта бадалини ошириш, пенсия жамғармаларига бадалларни кўпайтириш ва акционерлик жамиятлари томонидан инвестициялар йўналтиришни камайтиришга ва капитал бозоридаги ўзгаришларга олиб келади.

Капиталлашган пенсия модели давлат пенсиясига Караганда ўртача 30 фоизга юқори бўлган пенсия миқдорини таъминлайди. 2000 йилда хусусий пенсия фондларининг жами активлари суммаси ЯИМга нисбатан 40 фоизни ташкил этди, 2020 йилга бориб эса бу даража 130 фоизга етиши мумкин. Чили моделининг умум тан олинган ижобий томони шундаки, у бу модел Хусусий пенсия жамғармаларининг ривожланиши туфайли миллий капитал бозорининг шаклланишига кўмаклашади. Хусусий пенсия жамғармаларининг ўз фаолияти давомида тизимли равишда ўз ҳаражатларини камайтириб бормоқда. Бу кўрсаткич Хусусий пенсия жамғармаларининг иқтисод ва ҳаётийлик даражасининг юқорилигидан дарак беради. Хусусий пенсия жамғармаларининг институционал инвесторлар сифатида мамлакат иқтисодиётига сезиларли даражада ижобий таъсир кўрсатмоқда. Юқори жамғариш қрбилиятининг мавжудлиги, муваффақиятли инвестициялар туфайли Хусусий пенсия жамғармаларининг йирик маблағлари иқтисодиётга йўналтирилиб, мамлакатнинг инвестицион салоҳиятининг ошишига ва барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашга кўмаклашмоқда.

²¹ Кадомцева СВ. Государственные финансы. Учебное пособие. - М.: «ИНФРА -М». 2010. -Б.344.

Капиталлашган модел шахсий пенсия жамғармаларини, бандликни таъминлашда, тўлов интизомини оширишда кучли манфаатдорликни юзага келтиради. Капиталлашган Чили пенсия моделининг ижобий ва салбий томонлари қатор Еарбий Европа мамлакатларида тақсимот моделини ислоҳ қилишда инобатга олинди, натижада тақсимот элементлари саклаб қолинган ва капиталлашган модел тамойилларини ўз ичига олган ўзига хос аралаш пенсия тизими вужудга келди. Бу тизим: «Пенсияга чиқиш ёшини босқичма-босқич оширишдан иборат. Пенсияга чиқиш ёши 65 ёшгача кутариш ишловчилар ва бадал тўловчиларнинг зиммасига тушадиган оғирликни камайтиради.

Жамғариб бориладиган пенсия иқтисодий фаол аҳолининг иш жойи, меҳнатга лаёқати ва даромадини йўқотиш билан боғлиқ турли ҳодисалардан ижтимоий ҳимоялаш шакли ҳисобланади. Давлатнинг назорати асосида иш берувчилар ва ишловчиларнинг мақсадли бадалларидан шаклланувчи махсус бюджетдан тапщари ижтимоий фондлардан молиялаштирилиши жамғариб бориладиган пенсия тизимининг хусусиятли жиҳатидир. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти кексалик, касаллик, бахтсиз ҳодиса туфайли, меҳнат қобилятини йўқотиш ҳолатларини олдини олишга қаратилган жамғармадир.

Америка Қўшма Штатларида 1974 йилда Конгресс ёлланма хизматчи пенсия даромадининг муҳофазаси Қонуни чиқарилди, хусусий пенсия режалари учун мезонлар ўрнатилди, федерал бўлим мақомидаги Пенсия Даромадларини Кафолатлаш Корпорацияси уларни тадбиқ этишга кўмаклашди. Хусусий пенсия режалари Пенсия Даромадларини Кафолатлаш Корпорациясидан суғурта ҳарид қилиши лозим, агарда компания пенсия тўлай олмаса, уни корпорация тўлайдиган бўлди.

Федерал пенсия тизимларининг энг йириги - АҚШ Фуқаро Хизмати Пенсия тизимига ҳам, федерал ёлланма хизматчиларга ҳам ҳукумат томонидан маблағ ажратилади. Қўшимча равишда асосан ишга ёлланувчи фуқаролар, пенсия билан таъминланмайдиган ва ўз пенсия режалари

хизматларига яраша тўланмаслигига ишонганлар ўз даромадларини бир қисмини махсус шахсий пенсия ҳисобига ажратади. Шахсий пенсия ҳисоблари банклар, жамғарма ва қарз уюшмалари, кредит иттифоклари, суғурта компаниялари каби молиявий институтлар томонидан бошқарилади. Федерал ҳукумат бу режа хизматидан фойдаланувчи шахсларга даромад солиғи бўйича имтиёзлар бериш орқали ҳам мадад беради. Шахсий пенсия ҳисобига қўйилган маблағлар фойда фоизи барпо этади, у ўз-ўзидан ҳисобга қўшилиб бораверади. Шахсий пенсия ҳисобидаги ҳосил қилинган фойдага, пул ундан чиқарилмагунча, солиқлар солинмайди.

Жаҳон тажрибаси кўрсатадики, аҳолини кредитлашга энг кўп кизиқувчан муассасалари кредит - молия институтлари ҳисобланади. Булар - хусусий пенсия жамғармалари, ссуда-жамғарма уюшмалари, кредит иттифокларидир. Махсус кредит институтларининг бир қисми иқтисодиёт ва хўжалик фаолиятининг муайян соҳасини ёки аҳолининг муайян табақасини молиялаштириш билан шуғулланади. Яъни маблағларни омонатга жалб этади, қимматли қоғозларни чиқаради, суғурта полисларини сотади, шу каби йўллар билан фаолият кўрсатади. Хусусий пенсия жамғармалари ссуда сармоялари бозорида, қимматли қоғозлар бозорида, кредит-молия тизимида муҳим замонавий ҳодисадир. Хусусий пенсия жамғармалари имкониятларининг моҳияти омонатчиларнинг маблағларини тўплаш, сақлаш, кўпайтириш, пенсия тўловларини таъминлаш ҳисобланади. Фондлар активларининг асосини қимматли қоғозлар билан бўлган операциялар ташкил этади.

Хорижий тажрибалар шуни кўрсатадики, Жамғариладиган Пенсия фондлари активларининг асосини қимматли қоғозлар билан боғлиқ операциялар ташкил этади. Хусусий пенсия фондлари пул маблағларини узок муддатга жойлайди, хусусий ва давлат қимматли қоғозларини сотиб олади. Хусусий пенсия фонди пассив операциялари асосини корпорация ва корхоналардан келадиган ресурслар ташкил этади, тушумнинг 20-30 фоизи ишчи ва хизматчилар бадалларидан иборат.

Экспертларнинг ҳисоб-китоби бўйича қимматли қоғозлардан олинадиган даромадларнинг бир фоиз ошириш тўланадиган пенсиялар миқдорини бир неча фоиз оширишга имкон беради. Бопшача қилиб айтганда, қимматли қоғозларни сотиб олиш учун ажратилган маблағлар ўша қимматли қоғозларни ҳозирги реал қиймати бўйича сотилгандан сўнг фуқароларга пенсия кўринишида қайтарилади. Иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш соҳаси учун узоқ муддатли сармоя етишмаслиги ва унга кескин эҳтиёж мавжуд шароитда хусусий пенсия фондлари биринчидан, узоқ муддатли кредитлаш фондларини ошириш имконини берса, иккинчидан, бундай тўзилмаларнинг яратилиши бюджетнинг ижтимоий таъминот харажатларини камайтириш имконини беради.

Тадқиқод натижаларидан маълум бўлдики, пенсия тизимини фақат давлат томонидан молиялаштириш етарли самара бермайди. Ҳозирги кунда пенсия тизимини молиялаштиришнинг бир вақтнинг ўзида уч йўналиш: минимал пенсияни кафолатлайдиган давлат пенсия тизими, профессионал ассоциация ёрдамида ўзининг иш берувчиларига қўшимча пенсияни шакллантириш, фуқаролар имкониятларидан келиб чиққан ҳолда алоҳида, хусусий пенсияни таъминлаш белгиланган. АҚШ, Голландия, Буюк Британия, Германия, Швейцария, Италия каби мамлакатлар шу тажрибалардан фойдаланилади.

Пенсия таъминотининг хусусийлаштириш дастури иқтисодиётга инвестицияларнинг ички имкониятларини тақдим этади. Айнан, молия соҳасида пенсия ислохотларига эҳтиёж ва иқтисодий ислохотларнинг кенгайтирилган соҳаси кесишади. Капитал бозори ривожланиши, пенсия фондлари пулларини инвестиция қадрсизган молиявий дастакларини тақдим этиш учун жуда муҳим. Шу тарзда иқтисодиётга инвестицияларни йўналтириш жараёнида давлат, жамғарилган ва хусусий пенсия таъминотини молиялаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

3. 2.Жамғариб бориладиган пенсия таъминотини ривожлантириш йўналишлари

Жамғариладиган пенсия тизимлари ҳукуматнинг молиявий кафолатларидан фойдаланади, улар даромадни таъминлаш имконини берувчи молиявий бозорларнинг иштирокчиларига айланади. Натижада пенсия тўловлари ишловчиларнинг нафақат пенсияга чиккунга қадар бўлган иш ҲАҚИДАН, балки, меҳнат фаолияти мобайнида тўланган бадаллари миқдорига ҳисобланган фоизни ифода этади. Бир марталик қайта тақсимлашда пенсия тизимидан фарқли равишда жамғариб бориладиган пенсия тизимида жамғарма бадаллари нисбатан юқори даражада белгиланади ва тегишли захира фонди шакллантирилади. Жамғариб бориладиган пенсия тизимининг қўлланиши мавжуд пенсия тизимидаги камчиликларни камайтириш ва унинг афзаллигини кучайтиришга йўналтирилган. Хорижий давлатларда бундай таркибни умумлашган уч даражали тизим шаклида тасаввур қилиш мумкин:

- давлат назорати остида амалга оширилувчи умумий ва мажбурий пенсия тизими.

- Мазкур моделда пенсия миқдори иш ҳақи миқдориғабоғлиқ, иш берувчи ва ёлланма ишловчидан олинадиган бадалларниқайта тақсимлаш тамойили асосида молиялаштирилади;

- мажбурий жамғарма тизими орқали бериладиган ва минималжамғарма стажини «тўплаган» кишилар учун давлат бюджетидан фойдаланувчи ижтимоий пенсия тизими;

- тўла капиталлаштириш ва жамғариш тамойилига асосланган,индивидуал ҳисоб рақамларни юритиш орқали амалга ошириладиган пенсия тизими.

Демак, икки ҳолатда кам давлат тизими олдингидагидек кексайган шахсларга минимал пенсия ёки ижтимоий ҳимоялаш сифатида ижтимоий ёрдам кўрсатади. Хорижий давлатларида молиявий бозорнинг маъмурий имкониятлари етарли даражада ривожланган, давлат ва жамғариладиган пенсия фонди фаолиятини тартибга солиш ва назоратни амалга ошириш

имкониятига эга. Ҳозир бизда икки хил авлодлар бирдамлиги ва жамғарма тўзилмаларининг тарафдорлари мавжуд. Гап шундаки, даромад миқдори кам бўлган баъзи фуқаролар ўзининг барча даромадларини истеъмол қилишга мажбур бўлганлиги сабабли хусусий пенсия тизимига ута олмайди, бироқ, жамғариш тизимидан бутунлай воз кечиш керак, деган хулоса қилиш ҳам ноўриндир.

Республикамизда пенсия тизимини молиялаштиришдаги ислохотларни тезликда амалга ошириб бўлмайди, уларни иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар билан: бандлик, меҳнат бозори, аҳоли даромадлари, бюджет ташкилотлари ходимларининг иш ҳақи, солиқ молия ва кредит соҳасидаги ислохотлар билан биргаликда амалга ошириш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, «...Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш мақсадида 50 та корхонанинг бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар бўйича муддати ўтган ҳамда жорий кредитор қарздорлиги қайта кўриб чиқилди. Бу мазкур корхоналар тасарруфида 350 миллиард сўмдан ортиқ маблатни қолдириш, уларнинг ишлаб чиқариш фаолиятини ривожлантириш имконини берди»¹²².

Пенсия тизими фаолиятини техник модернизация қилиш асосида, республикамизда пенсионер ва ногиронларни манзилли ҳимоя қилиш, шунингдек, бу қатлам вакилларига қаратилган ижтимоий хизмат турларини кенгайтириш ва сифатини ошириш, пенсия ва нафақаларни тайинлашда, авваламбор инсон омилининг салбий ролини чеклаш Пенсия жамғармаси уз олдига куйган устивор вазифалардан биридир. Айнан шу мақсадда, энг аввало, республикамизда истиқомат қилувчи барча пенсия ва нафақа олувчиларнинг ишончли ҳимояланган, ягона марказлашган маълумотлар базасини шакллантириш имконини берадиган замонавий

²² Каримов И.А. Асосий вазифамиз - Ватанимиз тарққиёти ва ҳалқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент. Ўзбекистон. 2010. -Б.30.

автоматлаштирилган ахборот тизимини амалиётга кенг жорий этиш ишлари жадал олиб борилмоқда.

«Пенсия» дастурий мажмуаси ишлаб чиқилди ҳамда бугунги кунда ушбу дастурий таъминот республиканинг барча минтакаларида тадбиқ этилмоқда. Ушбу дастурий таъминотнинг амалиётда кенг жорий этилиши, соҳада самарадорликни ошириб, тезкор ва аниқ ҳисоботлар шаклланиши, пенсия тайинланиши ва тўланишида инсон омилини камайтириш орқали жамғарма маблағларининг мақсадли сарфланиши устидан тезкор назоратни таъминлайди.

Мазкур дастурнинг келажакда идоралараро интеграллашуви сифатида, бошқа вазирлик ва идораларнинг электрон маълумотлар базаси билан ўзаро ахборот алмашинувини ташкил этишни қайд этиш мумкин. Бинобарин, 2012-2013 йиллар давомида тегишли вазирлик ва идораларнинг электрон маълумотлар базасига боғланиш ҳамда ушбу дастурлар билан ўзаро ахборот алмашинув йўналишлари қуйидагилардан иборат.

Халқ банки ва тижорат банклари дастурлари²³ :

♦ тижорат банклари томонидан пластик карточка орқали тўлаб бериладиган пенсия ва нафақалар бўйича ойлик электрон тўлов рўйхатларини шакллантириш, солиштириш ва уларни тақдим этиб бориш;

♦ ҳудудлар кесимида тўлов қолдиқлари ҳамда тўланган маблағлар миқдори бўйича маълумотлар олиш;

♦ пенсия ва нафақа олиш учун мурожаат этган фуқаролар бўйича уларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағларига амалга оширилган тўловлар тўғрисидаги маълумот алмашинуви;

♦ пенсия ва нафақа олиш учун мурожаат этган фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағлари бўйича олинган маълумотлар билан фуқаронинг жамғармага тақдим этган (иш стажи ва иш ҳақи тўғрисидаги) маълумотларни солиштириб бориш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов

²³ Абдуллаев М. Замонавий пенсия тизими ва унинг истикболлари. // Бозор, пул ва кредит. -Тошкент. 2012.-№6.-Б9.

таъкидлаганларидек, бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар-курилиши лозим. Бу иқтисодиётни модернизациялаш шароитидаги энг долзарб вазифа бўлиб қолди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қрлади.

Ўзбекистон Республикасида Ҳалқ банки бопшарув жараёнларини автоматлаштиришда замонавий ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш, электрон ҳужжат айланмаси тизимини кенгайтириш ва ахборот коммуникация технологиялари тизимини мақсадли кўрсаткичларига эришиш юзасидан чора-тадбирлар режаси тўзилди. Чора-тадбирлар режасида «Фуқароларни жамғариб бориладиган пенсия таъминоти ахборот тизимларини ривожлантириш» бўлимида қуйидагилар кўзда тутилди:

- фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг маълумотлар базаси билан интеграциялаш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

- фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимини ривожлантириш ва кўрсатилаётган хизматлар туркумини кенгайтириш;

- фуқаролар учун фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти дастурида ўз ҳисоб рақамларини интернет, мобил қурилма, ва SMS лар орқали мониторинг қилиш тизимини яратиш;

- фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимидаги фойдаланишга топширилган «Электрон реестрларни қабул қилиш» интерактив хизматини ривожлантириш мақсадида, банкда яратилган «Банк иккинчи даражали рўйхатга олиш» тизими базасида электрон рақамли имзони рўйхатга олиш марказига лицензия олиш ва иш фаолиятини ташкил этиш.

Пенсия жамғармалари томонидан кўрсатиладиган хизматлар оммабоп бўлишининг зарурий шарти тўловлар юқори даражада кафолатланганлигидадир. Шу тарика, ижтимоий барқарорлик вазифаси

амалга оширилмоқда. Пенсия схемаларини молиялаштириш бўйича иккита асосий усули мавжуд:

1. Пенсияни тўлаш бўйича жорий сарф-ҳаражатларни жорий тушумлардан қоплаш.

2. Ҳозирги ва келажакдаги барча пенсия тўловларини таъминлайдиган махсус захирани яратиш.

Молиялаштиришнинг биринчи усулини куллайдиган пенсия схемалари жамғарилмайдиган схемалар туркумига киради (таксимлаш схемалари). Пенсия таъминотининг бундай схемасида макро даражадаги ҳаражатлар ва бадаллар мувозанати қуйидаги оддий формула орқали ифодаланади:

$$N_j * S_1 * P = N_2 * S_2$$

бу ерда

N_j - ишловчиларнинг умумий сони;

S_1 - ўртача иш ҳақи;

P - пенсия бадалларининг ставкаси

N_2 - пенсионерларнинг умумий сони

S_2 - ўртача пенсия.

Молиялаштиришнинг иккинчи усули жамғарилувчи схема гуруҳига киради. Бундай схемалар яна жамғариладиган схемалар дейилади. Улар пенсияни ушбу мақсадда тўпланган пуллик жамғармадан тўлашга асосланган бўлиб, одатда пенсия жамғармалари, деб аталади. Ушбу усулда ёшга доир пенсия таъминоти узоқ муддатли инвестицион жараён бўлади ва бу жараён жамғармага бадал киритиш ва бу йиғилган пулларни инвестицион даромадлар ҳисобига бора-бора кўпайтиришни ва бундан сўнг тўпланган пулларни мунтазам даврий тўловлар кўринишида олишни назарда тутди.

Дар бир давр иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари бўлади. Улар ишлаб чиқариш муносабатлари ҳўжалик юритиш механизми намоён бўлади. Жамият тараққиётининг қонуниятларига кўра, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш бир текисда давом этмасдан қуйидан юқорига, оддийликдан

мураккаблик томон ривожланиш тамойилларига асосланади. Бу эса тараққиётнинг универсал қонуниятларидан бири ҳисобланади.

Инновациялар - бу инсоннинг ақл-заковати, ишлаб чиқариш тажрибаси негизида яратилган жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётига хизмат қилувчи интеллектуал мулк қўринишидаги янгиликлар, ихтиролар, кашфиётлар, ғоялар ва янгича ёндошувлар мажмуасидир. «Миллий инновацион тизим яратилиши зарурий шартлардан бири ҳисобланади, миллий инновацион тизим - бу инновацион фаолиятни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлашни амалга оширадиган субъектлар ва институтлар мажмуасидир. «Миллий инновацион тизим таркибига давлат, бизнес субъектлари, ўқув юртлар, илмий-текшириш институтлари ва таълим муассасалари киради. Миллий инновацион тизимни ташкил этишда, ривожлантиришда давлат асосий рол уйнайди»²⁴

Инновацион бошқарув республикамз иқтисодиётида янги тушунча бўлиб, у ўз ичига фан-техника тараққиёти ва илмий-техник ютуқларни ишлаб чиқаришга жорий этишнинг асосий жиҳатларини қамраб олган. Бозор иқтисодиёти шароитида инновацион фаолиятни асосий йўналишларидан бири мавжуд ресурслардан оптимал тарзда фойдаланиш, уларни бошқариш усуллари танлаш натижасида, инновацион жараён орқали корхона ривожланишига эришишдир. Инновация бозорга кириб келган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот, амалда қўлланиладиган янги технология ва ижтимоий хизматга бўлган янгича ёндошувларнинг инновацион фаолиятдир.

Инновация назариясининг шаклланишига катта ҳисса қўшган австриялик олим Й.Шумпетер таърифи бўйича: «Инновация - бу ғояни янгиликка айлантириш, режалаштириш, капитал муомалалари, янги маҳсулот ва хизматни ишлаб чиқариш ва такомиллаштириш, технология ва техникани амалда қўллаш, бозор қонун ва қоидаларига асосланган ҳолда янги

²⁴ Шокирова Ф. Инновацион ривожланиш моделлари ва иқтисодий ўсиш. // Молия. -Тошкент. 2012. №3. -Б. 74-75.

махсулотни сотиш ҳамда истеъмолчига янги турдаги хизматларни кўрсатишдан иборат»¹²⁵.

«XX асрнинг якунида социал соҳа инвестиция маблағларини қўйишнинг фойдали, иқтисодий жihatдан мақсадга мувофиқ келадиган соҳаси сифатида шаклланди. Социал соҳани ва инновацион жараёнларни ривожлантириш республикада амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади»¹. Албатта, инновацион жараёнларни ижтимоий соҳада, жумладан, пенсия соҳасида қўлланилиши бу соҳанинг жадал ривожланишига ёрдам берибгина қолмай, балки шу билан бирга ушбу соҳага маблағларини самарали ишлатиш имконини беради.

Ижтимоий соҳа таълим, соғлиқни сақлаш, бандлик, маданият, пенсия тизими, ижтимоий таъминот каби инсон ва жамият учун муҳим бўлган муассасалардан ташкил топган. Улар биргаликда иқтисодий тараққиёт, жамият барқарорлиги, муҳит соғломлиги ҳамда аҳоли турмуш даражасини ривожланишини белгилаб беради. Ижтимоий соҳанинг инновацион функцияси жамият ва унинг ҳар бир аъзоси эҳтиёжларига ислохот жараёнларининг мувофиқлигини таъминлаш, шунингдек ислохотларни муваффақиятли боришини ҳамда ижобий натижаларини таъминловчи ижтимоий инновацияларни жорий этишдан иборат»¹.

Ижтимоий соҳанинг инновацион фаолияти функцияси бу - мажмуали функциядир. Жамиятнинг ижтимоий таъминот соҳасида бу функцияни кенг тарқалиши Ўзбекистонда юз бераётган туб ўзгаришлар билан асосланади. Ижтимоий соҳанинг инновацион функцияси қуйидаги субъектлар томонидан амалга оширилади: давлат, бюджет ташкилотлари, фуқаролар.

Мамлакат иқтисодиётининг модернизациялаш шароитида бошқа соҳалар билан биргаликда ижтимоий соҳанинг ўзига хос хусусиятларидан фойдаланиш зарур. Бизнинг фикримизча, жамғариб бориладиган пенсия

¹Ахмедов К., Қосимов С. Инновацион жараёни бошқариш.//Молия.-Тошкент. 2011. №1.-Б. 105.

¹ХоджаевХ. Социал соҳа ва инновацион жараёнлар// Молия. -Тошкент. 2012. -№4.-Б. 121. 'Ахмедов К., Қосимов С. Инновацион жараёни бошқариш. // Молия. -Тошкент. 2011. №1. -Б. 106.

соҳасида инновацион жараёнларни ривожлантириш мазкур соҳанинг нафақат миллий, балки, жаҳон миқёсидаги нуфузини ҳам оширади.

Фуқароларнинг ижтимоий ҳимояланмаганлик даражасини баҳолашда «ижтимоий хавф-хатар» тушунчасидан фойдаланилади. «Ижтимоий хавф-хатар»нинг эҳтимоллик даражаси пенсия тизимининг мазмуни ва чегараларини белгилайди. Пенсия тизимининг пировард вазифаси инсон эҳтиёжини ҳамда унинг кексалик чоғида ҳимояланишга бўлган талабини қондиришдир деган хулоса чиқариш имконини беради.

Бизнес Оксфорд словарида «риск - хавф - хатар, йўқотиш ёки зарар кўриш» деган тушунчани билдиради. В.В.Шахов томонидан «риск», «хавф», «зарар» ёки «талофат кўриш эҳтимоли» деб қаралади. Рискни молиявий операциялардан ёмон ҳолатларни келиб чиқиш эҳтимоллиги, деб таъкидлашади. Риск - бирор бир воқеа юз бериши ва унинг мазкур ташкилот мақсадига эришишга салбий таъсир қилиши эҳтимоли билан характерланади. Операцион рисклар: ижроий (давлат хизматларини тақдим этиш жараёни билан боғлиқ); молиявий (ташкилотлар фаолиятининг бюджет маблағлари билан таъминланганлигига боғлиқ); лойихавий (лойихани амалга ошириш муддатлари ва режалаштирилган сарф-ҳаражатлар миқдорига риоя қилиниши билан боғлиқ); ижтимоий (давлат ва хусусий пенсия тизимининг сифати билан боғлиқ); технологик (давлат хизматларини тақдим этишда янги технологиялар қўлланилиши билан боғлиқ).

Ижтимоий риск — ижтимоий омиллар ва оқибатларни ҳисобга олиш ва тартибга солишдир. Ижтимоий рисклар¹²⁶ кишилар ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдиради. Экологик, технологик, хусусий маблағларни йўқотиш, иқтисодий ҳалоқатлар ва бўзилишлар ана шундай ижтимоий риск қаторига киритиш мумкин. Булар инсон фаолиятининг турли соҳаларида юз беради. «Ижтимоий суғурта аҳолини турли хавф-хатарлардан ижтимоий ҳимоялаш

²⁶ Саидов М.Х. Ижтимоий ҳимоя. Атамалар изохли лугати. -Т.: "А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхона нашриёти". 2004. - Б. 63.

¹Алимова Г. Ижтимоий суғуртанинг мазмун моҳияти ва назарий асослари.// Биржа Эксперт. -Тошкент. 2012.№6.-Б.10-12.

ҳисобланади, яъни ишдан бўшаш, меҳнатга лаёқатлилики, даромадни йўқотиш каби маблағлар юзасидан хавф-хатарлар йиғиндиси ҳисобланади.

Меҳнатга лаёқатсизлики ва даромадни йўқотишта олиб келадиган хавф-хатарлар қуйидагилардан иборат:

- қарилик;
- боқувчисини йўқотиш;
- касаллик;
- ишлаб чиқаришдаги жароҳат;
- касбий касаллик;
- бахтсиз ҳодиса;
- ишсизлик;
- ишлаб топилган даромад;
- оналик ва болалик.

Иқтисодчи Д.Р. Вахабов ўзининг илмий ишида ижтимоий суғурта ва ижтимоий рисклар масаласига тўхталади. (Ижтимоий суғуртанинг фундаментал асослари, назариялари ва ижтимоий рисклар хусусида баъзи мулоҳазалар // Иқтисодиёт ва таълим.- Тошкент, 2010.- № 6.- Б. 16-18.) Унинг фикрича, ижтимоий суғурта ижтимоий-иқтисодий категория сифатида миллий даромадни қайта тақсимлаш бўйича муносабатлар тизими бўлиб, ходимлар ва иш берувчиларнинг мажбурий суғурта бадаллари ҳисобига махсус суғурта жамғармаларини шакллантириш ва муайян ижтимоий рискларга учраш оқибатида йўқотилган даромадларини қоплаш учун фойдаланишдан иборат.

Ижтимоий соҳани ўрганишга қаратилган тадқиқод ишларида ижтимоий ҳимоянинг турли шакллари вужудга келиши ва ривожланиши «ижтимоий хатар» тушунчасини эътироф этиш билан белгиланади. Ижтимоий хатар оммавий бўлади ҳамда ижтимоий шарт-шароитлар билан белгиланади, шунингдек алоҳида фуқароларга боғлиқ бўлган ижтимоий характер касб этади.

Ижтимоий рискнинг муҳим тамойиллари қуйидагилар ҳисобланади:

- жамиятда аҳоли фаровонлиги даражасини ошириш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш,
- фуқаролар меҳнат ва турмуш шароитларини яхшилаш;
- аҳолининг кам таъминланган қатламларига ёрдам кўрсатиш ва қўллаб-қувватлаш;
- болалар, оналар, кекса кишилар, етимлар, ноғиронлар, крчоклар, ишсизлар ва кишиларни манфаатларини ҳимоялаш.

Риск вазияти билан боғлиқ қарор қабул қилиш жараёнининг таҳлили ва шундай вазият устидан назорат марказий ўринни эгаллайди. Риск вазиятини баҳолаш ва бошқаришта қуйидагилар таъсир этади: сиёсий сабаблар, манфаатлар, кадриятлар, аъзолари тегишли қарор қабул қадрсизган у ёки бу гуруҳнинг ижтимоий мавқеи (риск экспертлари, махсус давлат хизмати ва бюджет ташкилотлари).

Иқтисодчиларидан Қ. Х. Абдурахмонов «Меҳнат иқтисодиёти» дарслигида кишиларнинг ижтимоий ҳимояланмаганлик даражасини баҳолашда «ижтимоий хатар» тушунчасидан фойдаланди. «Ижтимоий хатар»нинг эҳтимоллик даражаси вужудга келадиган зарарни қоплаш, пенсия тизимининг мазмуни ва чегараларини белгилайди. Пенсия тизимининг асосий вазифаси фуқаролар эҳтиёжини ҳамда уларнинг кексалик чоғида ҳимояланишга бўлган талабини қондиришдир деган хулосани чиқариш имконини беради. Иш ҳақи жамиятнинг кўпчилиги аъзолари учун асосий тирикчилик манбаига айланиши билан ижтимоий ҳимоясизликнинг алоҳида тури, яъни иш ҳақидан маҳрум бўлиш туфайли моддий таъминланмаганлик rischi вужудга келади. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари очиш ҳамда уларни юритиш тартибига риоя этилиши, шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадалларининг тўғри ва тўлиқ ҳисоблаб чиқарилиши ҳамда ўз вақтида тўланиши бўйича рисклар пайдо бўлиши мумкин.

Давлат секторидаги рискларни бошқариш соҳаси давлат ижтимоий хизматларини тақдим этиш ва уларни кўзда тутилган даражада ушлаб туришга таъсир қилувчи таҳдидлар ва эҳтимолларни ўз ичига қамраб олади. Рискларни бошқариш давлат бошқаруви сектори учун умумий қуламда бўлган давлат хизматларини тақдим этиш йўли билан ижтимоий эҳтиёжларни кондиринишда ташкилотнинг вазифасини аниқлаштиришдан бошланади.

Ижтимоий рисклар учун жавобгар шахсни аниқлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ташкилотнинг бош раҳбарлари ҳаражатлардан самарали фойдаланиш нуқтаи назаридан рискларни юмшатишга жавоб беради. У рисклар эгаси сифатида рискларни бошқариш тизимини барпо этиши лозим. Рискларни бошқариш ёмон вазиятларнинг олдини олиш ёки яхши вазиятлар ўринли бўлиши мумкинлигини кафолатлай олмаслик билан боғлиқ. Ижтимоий риск муаммоларини ҳал қилишда ижтимоий рискнинг мумкинлиги ва унга йўл қўйилиши, мақбуллигини кишиларнинг қабул қилиши ва баҳолаши ижтимоий механизмларини ҳисобга олиши муҳимдир. Бундай баҳолаш инсоннинг у ёки бу риск вазиятини бошқариш учун масъул бўлган институтлар ва ташкилотларга ишонч даражасига боғлиқ деб ҳисобланади. Риск вазиятига мослашиш омиллари аҳоли турли гуруҳларида турличадир. Асосий рисклар - рискларни тўғри бошқаришда ташкилотнинг мақсадга эришишини таъминлайди ва рискларни нотўғри бошқариш натижасида ташкилотнинг инқирозга юз тўтишига олиб келиши мумкин. Рисклар учун жавобгар шахсни аниқлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ташкилотнинг бош раҳбарлари маблағлардан самарали фойдаланиш нуқтаи назаридан рискларни юмшатишга жавоб беради. У рисклар эгаси сифатида рискларни бошқариш тизимини барпо этиши лозим. Рискларни бошқариш ёмон вазиятларнинг олдини олиш ёки яхши вазиятлар ўринли бўлиши мумкинлигини кафолатлай олмаслик билан боғлиқ.

III БОБ БЎЙИЧА ХУЛОСА

Тадқиқодлар натижасида учинчи боб юзасидан қуйидаги хулосалар тайёрланди:

1. Пенсия тизими фаолиятини техник модернизация қилиш асосида, республикамизда пенсионер ва ногиронларни манзилли ҳимоя қилиш, бу катлам вакилларига қаратилган ижтимоий хизмат турларини кенгайтириш ва сифатини ошириш, пенсия ва нафақаларни тайинлашда, авваламбор инсон омилининг салбий ролини чеклаш муҳим. Республикамизда истиқомат қилувчи барча пенсия ва нафақа олувчиларнинг ишончли ҳимояланган, ягона марказлашган маълумотлар базасини шакллантириш имконини берадиган замонавий автоматлаштирилган ахборот тизимини амалиётга кенг жорий этилди. «Пенсия» дастурий мажмуаси келажакда идоралараро интеграллашуви сифатида, бошқа вазирлик ва идораларнинг электрон маълумотлар базаси билан ўзаро ахборот алмашинувини ташкил этади. Халқ банки ва тижорат банклари дастурлари :

- ◆ тижорат банклари томонидан пластик карточка орқали тўлаб бериладиган пенсия ва нафақалар бўйича ойлик электрон тўлов рўйхатларини шакллантириш, солиштириш ва уларни тақдим этиб бориш;

- ◆ ҳудудлар кесимида тўлов қолдиқлари ҳамда тўланган маблағлар миқдори бўйича маълумотлар олиш;

- ◆ пенсия ва нафақа олиш учун мурожаат этган фуқаролар бўйича уларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағларига амалга оширилган тўловлар тўғрисидаги маълумот алмашиш;

- ◆ пенсия ва нафақа олиш учун мурожаат этган фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағлари бўйича олинган маълумотлар билан фуқаронинг жамғармага тақдим этган (иш стажи ва иш ҲАҚИ тўғрисидаги) маълумотларни солиштириш.

2. Инновация - бу ғояни янгиликка айлантириш, режалаштириш, капитал муомалалари, янги махсулот ва хизматни ишлаб чиқариш ва такомиллаштириш, технология ва техникани амалда қўллаш, бозор конун ва қоидаларига асосланган ҳолда янги махсулотни сотиш ҳамда истеъмолчига янги турдаги хизматларни кўрсатишдан иборат. Миллий инновацион тизим - бу инновацион фаолиятни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлашни амалга оширадиган субъектлар ва институтлар мажмуасидир. Инновация бозорга кириб келган янги ёки такомиллаштирилган махсулот, амалда қўлланиладиган янги технология ва ижтимоий хизматга бўлган янгича ёндошувларнинг йиғиндисидир. Ижтимоий соҳанинг инновацион функцияси жамиятнинг ҳар бир аъзоси эҳтиёжларига ислохот жараёнларининг мувофиқдигини таъминлаш, ислохотларни муваффақиятли боришини ҳамда ижобий натижаларини таъминловчи ижтимоий инновацияларни жорий этишдан иборат. Ижтимоий соҳани ўрганишга қаратилган тадқиқод ишларида ижтимоий ҳимоянинг турли шакллари вужудга келиши ва ривожланиши «ижтимоий хатар» тушунчасини эътироф этиш билан белгиланади. Ижтимоий хатар оммавий бўлади ҳамда ижтимоий шарт-шароитлар билан белгиланади, шунингдек алоҳида фуқароларга боғлиқ бўлган ижтимоий характер касб этади. Ижтимоий риск - ижтимоий омиллар ва оқибатларни ҳисобга олиш ва тартибга солишдир. Ижтимоий рисклар кишилар ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдиради. Ижтимоий суғурта аҳолини турли хавф-хатарлардан ижтимоий ҳимоялаш ҳисобланади, яъни ишдан бўшаш, меҳнатга лаёқатлилиқни, даромадни йўқотиш каби хавф-хатарлар йиғиндиси ҳисобланади. Фуқароларнинг ижтимоий ҳимояланмаганлик даражасини баҳолашда ижтимоий хавф-хатар тушунчасидан фойдаланилади. «Ижтимоий хавф-хатар»нинг эҳтимоллик даражаси пенсия тизимининг мазмуни ва чегараларини белгилайди. Пенсия

тизимининг пировард вазифаси инсон эҳтиёжини ҳамда унинг кексалик чоғида ҳимояланишга бўлган талабини қондиришдир деган хулоса чиқариш имконини беради.

ХУЛОСА

Ўзбекистон Республикасида шахсий жамғариб бориладигна пенсия таъминоти тизимини шакллантириш ва ривожлантириш масалаларини назарий жиҳатдан ўрганилиб, амалга оширилган тадқиқодлар натижасида қуйидаги хулосалар олинди.

1. Республикамизда ишлаб чиқилган «ўзбек модели»нинг беш тамойилидан бири-кучли ижтимоий ҳимоялашдир. Ўзбекистонда фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти соҳасида ягона тизим яратилгани мазкур соҳа фаолиятини янада такомиллаштиришга, ижтимоий хизмат турларини кенгайтиришга кенг йўл очди. Мамлакатимизда жамғариб бориладиган пенсия тизимини ташкил этилиши жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш, сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва келгусида фуқаронинг моддий таъминотини кўпайтириш имкониятини яратди.

2. Фуқаролар учун пенсия тизимини ташкил этишда жаҳонга машҳур Германия ва Чили моделлари андоза сифатида танланди. Пенсия таъминотининг икки базавий модели тақсимот-тортилувчи ва капиталлашган моделларидир. Машҳур венгер иқтисодчиси Я. Корнай тақсимот ва капиталлашган пенсия тизимлари ўртасидаги фарқлар моҳиятини асослаб берди. Тақсимот модели пенсионерларни ҳозирги вақтда амалда бўлган аҳолининг иқтисодий фаол қатлами ҳисобига таъминлайди. Пенсия тизимининг капиталлашган модели тақсимотдан фарқли равишда инсоннинг уз меҳнати ва пенсия жамғарилиши натижалари билан узвий боғлиқ. Германияда тақсимот пенсия тизими 1891 йилда жорий қилинган бўлиб, Европа мамлакатларида, МДХ давлатларида қўлланилмоқда. Германиянинг пенсия тизимидаги тақсимот-тортилувчи моделига кўра аҳолининг иқтисодий фаол қатлами томонидан тўланган мажбурий пенсия бадаллари ҳисобидан пенсия ҳаражатлари шаклланади ва аҳолининг иқтисодий фаол

катламлари ўртасида тақсимланади. Чили модели-капиталлашган модели схемаси қуйидагича: пенсия бадалларини инвестиция қилишдан ва тўплашдан ҳосил бўлган капитал пенсия харажатларини қоплашга йўналтирилади. Пенсия бадаллари капитал тўловчининг шахсий ҳисоб рақамида ҳисобга олиб борилади. Ушбу ҳисоб рақамни пенсия фондлари ёки пенсия кассалари, суғурта кассалари ёки банклар юритади. Пенсия маблағларини тизимли инвестиция қилиш билан ушбу институтлар инвестиция даромадларига эга. Капитал ёки йиғилган пенсия бадаллари суммаси уларни инвестиция қилишдан олинган даромад пенсия фонди фаолияти натижасида капиталлашган пенсиянинг молиявий манбасидир. Авлодлар бирдамлиги асосида қурилган тақсимот моделидан фарқли равишда капиталлашган модел суғурта тамойилига асосланади. Чили пенсия тизимини ислоҳ қилишни янги тизимга ўтиш билан бир вақтда олиб борган мамлакатлардан биридир. Чили ҳукумати ушбу тадбирни ўтказиш билан давлат бюджетидagi бюджет тақчиллигининг катта қисмини пенсия тизими ислохотлари доирасида қрплади.

3. Экспертларнинг ҳисоб-китоби бўйича қимматли қоғозлардан олинадиган даромадларнинг бир фоиз ошиши тўланадиган пенсиялар миқдорини бир неча фоиз оширишга имкон беради. Қимматли қоғозларни сотиб олиш учун ажратилган маблағлар ўша қимматли қоғозларни ҳозирги реал қиймати бўйича сотилгандан сўнг фуқароларга пенсия кўринишида қайтарилади. Иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш соҳаси учун узоқ муддатли сармоя етишмаслиги ва унга кескин эҳтиёж мавжуд шароитда хусусий пенсия фондлари биринчидан, узоқ муддатли кредитлаш фондларини ошириш имконини берса, иккинчидан, бундай тўзилмаларнинг яратилиши бюджетнинг ижтимоий таъминот харажатларини камайтириш имконини беради.

4. Нодавлат пенсия жамғармалари табиатига кўра икки томонлама хусусиятга эга. Биринчидан, бу жамғармалар жамиятдаги меҳнатга лаёқатсиз бўлган аъзоларнинг моддий ҳолатини яхшилаш вазифасини ҳал қилиш

мақсадини кўзлайдиган муҳим ижтимоий институт деб ҳисобланади, улар ёрдамида кишилар кексалик даврида давлат томонидан кафолатланган энг кам миқдордан юқорирок даромад олиш имконини қўлга киритадилар. Ишчилар ўз пенсия бадалларини мустақил тартибга солиш ёки бу вазифаларни касаба уюшмалари орқали ўз иш берувчиларининг зиммасига ўтказиш имконига эга. Иккинчидан, бу жамғармалар мамлакатнинг иқтисодий тизимида муайян вазифани бажарадиган ўзига хос молиявий институтлардир. Бундай институтлар фуқароларнинг жамғарилган пулларини узоқ муддатли инвестициялаш мақсадида жамлаш билан шуғулланадилар.

5. Ҳалқаро амалиётда «узун» пулларни иқтисодиётга таклиф этишда нодавлат пенсия фондлари ҳам муҳим молиявий бугинлардан ҳисобланади. Чунки нодавлат пенсия жамғармаларининг молиявий активлари жисмоний шахсларнинг ажратмалари ҳисобига шакллантирилади ва улар пенсияга чиккунга қадар тарафларнинг келишувига асосан пенсия жамғармаси ихтиёрида бўлади. Молия ва қимматли қоғозлар бозори юқори даражада ривожланган етакчи давлатлар нодавлат пенсия жамғармаларининг молиявий ресурслари мамлакат ЯИМда улуши юқори эканлигини кўриш мумкин.

6. Мамлакатимида нодавлат пенсия жамғармаларининг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш ва амалиётга жорий этиш натижасида бу борадаги иқтисодий ислохотларнинг кулами янада чуқурлашди. Банк-молия тизими молиявий барқарорлигини мустаҳкамлайди ва иқтисодиётнинг стратегик тармоқлардаги инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда яна бир туртки вазифасини бажаради. Фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларининг сақланиши ва тўланиши Давлат томонидан кафолатланади. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида тўпланган маблағларга даромад ҳисоблаш фоизи инфляция даражасида юқори бўлиши лозимлиги кўрсатилган.

7. Ҳукуматимиз томонидан Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига маблағ тўловчи корхона-ташкилотларнинг масъулияти оширилиб, бундай

ижтимоий аҳамиятдаги маблағларни ўз вақтида ҳамда етарли миқдорда тўлаш талаби қўйилган. Лекин кейинги пайтда айрим корхоналар, айниқса, хусусий савдо ва умумий овқатланиш корхоналари, қурилиш фирмалари ва фермер хўжаликлари ишчиларига ҳужжатлар бўйича кам иш ҳақи ҳисобланиб, унга нисбатан ҳисобланадиган ягона ижтимоий тўлов ва иш ҳақидан ушланадиган тўловлардан қочиш, кўпроқ «конверт» усулида иш ҳақи бериш ҳолатлари кузатилмоқда. Давлат ва хусусий пенсия тизими амалда бўлган икки ҳолатда ҳам давлат олдингидагидек кексайган шахсларга минимал пенсия ёки ижтимоий ҳдмоялаш сифатида ижтимоий ёрдам кўрсатади. Ҳозир бизда икки хил авлодлар бирдамлиги ва жамғарма тўзилмаларининг тарафдорлари мавжуд. Гап шундаки, даромад миқдори кам бўлган баъзи фуқаролар ўзининг барча даромадларини истеъмол қилишга мажбур бўлганлиги сабабли хусусий пенсия тизимига ута олмайди, бироқ, жамғариш тизими босқичма-босқич ривожлантирилади.

8. Хорижий давлатларда пенсия тизимини умумлашган уч даражали тизим шаклида тасаввур қилиш мумкин: давлат назорати остида амалга оширилувчи у мумий ва мажбурий пенсия тизими; мажбурий жамғарма тизими орқали бериладиган ва минимал жамғармани «тўплаган» кишилар учун ижтимоий пенсия тизими; тўлиқ капиталлаштириш ва жамғариш тамойилига асосланган, индивидуал ҳисоб рақамларни юритиш орқали амалга ошириладиган пенсия тизими.

9. Инновация - бу ғояни янгиликка айлантириш, режалаштириш, капитал муомалалари, янги маҳсулот ва хизматни ишлаб чиқариш ва такомиллаштириш, технология ва техникани амалда қўллаш, бозор қонун ва қоидаларига асосланган ҳолда янги маҳсулотни сотиш ҳамда истеъмолчига янги турдаги хизматларни кўрсатишдан иборат. Миллий инновацион тизим - бу инновацион фаолиятни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлашни амалга оширадиган субъектлар ва институтлар мажмуасидир. Миллий инновацион тизимни ташкил этишда, ривожлантиришда давлат

асосий рол уйнайди. Инновация бозорга кириб келган янги ёки такомиллаштирилган махсулот, амалда қўлланиладиган янги технология ва ижтимоий хизматга бўлган янгича ёндошувларнинг йиғиндисидир. Ижтимоий соҳанинг инновацион функцияси жамият ва унинг ҳар бир аъзоси эҳтиёжларига ислоҳот жараёнларининг мувофиқлигини таъминлаш, шунингдек ислоҳотларни муваффақиятли боришини ҳамда ижобий натижаларини таъминловчи ижтимоий инновацияларни жорий этишдан иборат.

10. Пенсия таъминотини ўрганишга қаратилган тадқиқод ишларида ижтимоий ҳимоянинг турли шакллари ва вужудга келиши ва ривожланиши «ижтимоий хатар» тушунчасини эътироф этиш билан белгиланади. Ижтимоий хатар оммавий бўлади ҳамда ижтимоий шарт-шароитлар билан белгиланади. Алоҳида фуқароларга боғлиқ бўлган ижтимоий характер касб этади. Ижтимоий риск — ижтимоий омиллар ва оқибатларни ҳисобга олиш ва тартибга солишдир. Ижтимоий рисклар кишилар ҳаёти, соғлиғи ва молиявий таъминотига хавф туғдиради, инсон фаолиятининг турли соҳаларида юз беради. Ижтимоий суғурта аҳолини турли хавф-хатарлардан ижтимоий ҳимоялаш ҳисобланади, яъни ишдан бўшаш, меҳнатга лаёқатлиликини, даромадни йўқотиш каби маблағлар юзасидан хавф-хатарлар йиғиндиси ҳисобланади. Ижтимоий хавф-хатарнинг эҳтимоллик даражаси пенсия тизимининг мазмуни ва чегараларини белгилайди. Пенсия тизимининг пировард вазифаси инсон эҳтиёжини ҳамда унинг кексалик чоғида ҳимояланишга бўлган талабини қондиришдир деган хулоса чиқариш имконини беради.

Тадқиқод иши натижасида қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди.

1. Ўзбекистон Республикасида шахсий жамғариб бориладиган пенсия таъминотининг такомиллаштирилган услубиётини ишлаб чиқиш зарур.

2. Бизнинг фикримизча, якка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги деҳқон хўжаликларининг аъзолари, бошқа

фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида мажбурий асосида иштирок этиши мумкин.

3. Пенсия таъминотининг хусусийлаштириш дастури иқтисодиётга инвестицияларнинг ички имкониятларини тақдим этади. Айнан, молия соҳасида пенсия ислохотларига эҳтиёж ва иқтисодий ислохотларнинг кенгайтирилган соҳаси кесишади. Капитал бозори ривожланиши, пенсия фондлари пуллари инвестиция қадрсизган молиявий дастакларини тақдим этиш учун жуда муҳим. Шу тарзда иқтисодиётга инвестицияларни йўналтириш жараёнида давлат, жамғарилган ва хусусий пенсия таъминотини ривожлантириш мақсадга мувофиқ, бўлади.

4. Мамлакатидан фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти маблағлари ҳам муддатига кўра «узун» молиявий ресурслар сифатида қаралади. Иш берувчи томонидан ходимга иш ҳақи ҳисобланиб, уни тўлаш билан бир вақтда жамғарма ҳисобига тегишли сумма ўтказилади. Бизнинг фикримизча, ҳозирда жамғармани шакллантиришда ихтиёрий бадаллар улуши сезиларисиз салмоққа эга, шу жиҳатидан ушбу тизимни янада такомиллаштириш ва нодавлат пенсия жамғармалари билан шуғулланувчи молиявий ташкилотларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

5. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг маълумотлар базаси билан интеграциялаш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади

6. Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тизимини ривожлантириш ва кўрсатилаётган хизматлар туркумини кенгайтириш керак. Фуқаролар учун жамғариб бориладиган пенсия таъминоти дастурида ўз ҳисоб рақамларини интернет, мобил қурилма, ва SMS лар орқали мониторинг қилиш тизимини такомиллаштириш лозим.

7. Мамлакат иқтисодиётининг модернизациялаш шароитида бошқа соҳалар билан биргаликда ижтимоий соҳанинг ўзига хос хусусиятларидан

фойдаланиш зарур. Бизнинг фикримизча, жамғариб бориладиган пенсия соҳасида инновацион жараёнларни ривожлантириш мазкур соҳанинг нафақат миллий, балки, жаҳон миқёсидаги нуфузини ҳам оширади.

8. Шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадалларининг тўғри ва тўлиқ ҳисоблаб чиқарилиши ҳамда ўз вақтида тўланиши бўйича рисклар пайдо бўлиши мумкин. Бизнинг фикримизча, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида шахсий жамғариб борилдаиган пенсия тизимини ислоҳ, қилиш натижасида тизимни модернизациялаш талаб этади. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти стратегиясини ишлаб чиқишда ижтимоий рискларни эътиборга олиниши керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Тошкент. «Ўзбекистон». 2008. -40 б. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
2. Ўзбекистон Республикасининг «Солиқ кодексини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қонуни. 2007 йил. 25 декабр. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
3. Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги Қонуни. 2000 йил. 14 декабр. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
4. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида»ги Қонуни. 2004 йил. 26 август, (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
5. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни. 2004 йил. 2 декабрь. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
6. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни. 1993 йил. 3 сентябрь. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
7. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2010 йил 26 ноябрь. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
8. «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш киритиш ҳақида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2012 йил. 5 январ. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
9. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Қонуни. 2004 йил. 2 декабрь, (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари, фармонлари.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 30 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2012 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлар прогнози ва Давлат бюджета параметрлари тўғрисида»ги ПҚ-1675-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 25 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2013 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлар прогнози ва Давлат бюджета параметрлари тўғрисида»ги ПҚ-1887-сонли Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 19 февралдаги «Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси тўғрисида Низомни тасдиқдаш ҳақида»ги ПҚ-30-сонли Қарори.
13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 8 сентябрдаги «Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштиришга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқдаш тўғрисида»ги ПҚ-252-сонли Қарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари.

14. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. -486.
15. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш — устивор вазифа. //Халқ сўзи газетаси. 2006 йил, 8 декабр.
16. Каримов И.А. Асосий вазифамиз - Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. -Т.: «Ўзбекистон». 2010. -80 б.

17. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади-Т.: «Ўзбекистон». 2011. - 48 б.
18. Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. // Норма маслаҳатчи. 2010 йил. 16 ноябрь.
19. Каримов И. А.»2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. Т.: «Ўзбекистон». 2012 йил. -36 б.
20. Каримов И.А. «Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш -бизнинг бош мақсадимиздир».\ \ Халқ сўзи. 2012 йил. 8 декабрь.
21. Каримов И.А. «Бош мақсадимиз-кенг куламли ислохотлар ва модернизация йўлини катъият билан давом эттириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. \ \ Халқ сўзи. 2013 йил. 19 январь.

IV. АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР.

22. Антропов В.В. Социальная защита а странах Европейского союза. Монография. -Москва.: Издательство «Экономика».2006. 173стр.
23. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик. -Т.: «Меҳнат». 2004. -670 б.
24. Карчевский В.В., Андросова Л.Д., Окунева Л.П., Смирнова Е.Е.Целевые бюджетные и внебюджетные фонды. Учебное пособие. -М.: «Вузовский учебник». 2011. -224 с.

25. Ерошенков С.Г. Переход к накопительной пенсионной реформе: мировой опыт и возможности применения его в России. - М: МАКС Пресс, 2001.-251 с.
26. Мирзамахмудов М.М. Мақсадли жамғармалардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш механизмини такомиллаштириш. Монография. -Т.: «IQTISOD-MOLIYA». 2013. 112 б.
27. Хаитов А., Зиядулаев М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хорижий тажрибаси. Ўқув қўлланма. -Т.: «Адолат». 2009. -172 б.
28. Қосимова Г.А. Ижтимоий-маданий соҳаларни ривожлантиришда бюджет сиёсати. «Молия». Т., 2004. 152 б.
29. Қосимова Г.А. Ижтимоий сиёсатнинг йўналишлари. Монография. -Т.: «IQTISOD-MOLIYA». 2008. 112 б.
30. Қосимова Г.А., Каримова З.Х. Бюджетдан тапщари фондлар. Ўқув қўлланма. -Т.: «IQTISOD-MOLIYA». 2009. - 212 б.

V. ҚўШИМЧА АДАБИЁТЛАР.

31. Бочаров В.В, Леонтьев В.Е, Радковская Н.П. Финансы. Учебник.- СПб.: «Питер». 2009. -400 с.
32. Вахобов А.В, Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. Ўқув қўлланма. - Т.: «IQTISOD-MOLIYA». 2008. -287б.
33. Вахобов А.В.. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. Монография. -Т.: «Шарқ». 2003. 320 б.
34. Вахобов А. Бозор муносабатларига ўтиш босқичида кўп укладли иқтисодиёт ва унинг такроран ҳосил бўлиши. Монография. -Т.: «Молия». 2002.-Б. 293.
35. Williams M. Government: Cash Management Its Interaction with Other Financial Policies. International Monetare Fund Fiscal Attairs Department Technical Guidance Note. 2010. -2011 p.
36. Кадомцева СВ. Государственные финансы. Учебное пособие.- М.: «ИНФРА-М». 2010. -352 с.

37. Мощенский С.З. Рынок ценных бумаг: трансформационные процессы. Учебное пособие. -М.: «Экономика». 2010. -235стр.
38. Нещитой А.С. Бюджетная система Российской Федерации. Учебник. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К». 2012. - 336 с
39. Поляк Г.Б. Бюджетная система России. Учебник.- М.: «ЮНИТИ-ДАНА». 2011. -703 с.
40. Поляк Г.Б. Финансы бюджетных организаций. Учебник.- М.: «ЮНИТИ-ДАНА». 2011. -463 с.
41. Саидов М.Х. Ижтимоий ҳимоя. Атамалар изохли луғати. -Т.: «А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхона нашриёти». 2004.-1216.
42. Ўлмасов А. Вахобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. - Т.: «Шарқ». 2006.- 480 б.

VI. ДАВРИЙ НАШРЛАР, СТАТИСТИК ТЎПЛАМЛАР ВА, ДИССЕРТАЦИЯ АВТОРЕФЕРАТЛАРИ.

43. Абдуллаев М. Замонавий пенсия тизими ва унинг истикболлари. // Бозор, пул ва кредит. -Тошкент. 2012. -№6. - Б.8-12.
44. Алимова Г. Ижтимоий суғуртанинг мазмун моҳияти ва назарий асослари. // Биржа Эксперт. -Тошкент. 2012. №6. - Б.10-12.
45. Аллаёров Ш.. Мирзамахмудов М. Пенсия жамғармаси фаолиятининг жаҳон амалиётидаги тараққиёт босқичлари. // Молия. -Тошкент. 2012. №4.-Б.134-139.
46. Ахмедов К., Қрсимов С. Инновацион жараёни бошқариш. // Молия. - Тошкент. 2011. №1. -Б. 104-108.
47. Ахмедов М. Иқтисодиётда «узун» молиявий ресурслар салмоғини оширишда нодавлат пенсия жамғармасининг аҳамияти. // Молия. - Тошкент. 2012. №2.- Б. 129-132.
48. Вахабов Д.Р. Пенсия тизимини ислоҳ қилишнинг жаҳон тажрибаси // Молия. - Тошкент, 2010.- № 4.- Б. 21-27.
49. Вахабов Д.Р. «Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида пенсия тизимини такомиллаштиришнинг йўналишлари» мавзуси бўйича иқтисод фанлари

номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган десертация автореферати. - Тошкент. 2012 -22 б.

50. Вахабов Д.Р. Жаҳон пенсия тизимининг асосий йўналишлари // Миллий иқтисодийни модернизациялаш шароитида инновацион фаолиятни инвестициялаш. Халқаро илмий-амалий конференция тезислар тўплами.- Тошкент, 2010. - Б. 241-244.
51. Голубева СВ. Развитие пенсионных систем зарубежных стран и России в условиях демографического старения: автореф. дис.к.э.н. - М.: Российский университет дружбы народов. 2008. -27 б.
52. Шокирова Ф. Инновацион ривожланиш моделилари ва иқтисодий ўсиш. // Молия. -Тошкент. 2012. №3. -Б. 73-79.
53. Хайдаров М. Давлат бюджетининг асосий параметрлари обод турмуш йилини таъминлаш омили сифатида. // Иқтисод ва молия. - Тошкент. 2013. - №1. - Б. 6-9.
54. Ходжаев Х. Социал соҳа ва инновацион жараёнлар// Молия. - Тошкент. 2012. -№4.-Б. 121-123.
55. «Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг 2005 йил I чорақ асосий яқунлари тўғрисида» \\\ Халқ сўзи. 2005. 6 май. 87-сон.
56. Ўзбекистон Республикасини 2013 йилнинг биринчи чорагида ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари тўғрисида. \\\ -Т.: Маърифат. 2013. 1 май. 35 (8580)-сон.
57. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари. Статистик тўплам - Т.: «Ўзбекистон». 2011. - 140 б.
58. ЯТТ суғурта бадалларини тўлайди! ШЖБПХ га эса бадаллар тўлаш ихтиёрий. \\\ -Т.: Солиқ ва божхона хабарлари. 2013. 26 март. 12 (972)-сон.

VII. ИНТЕРНЕТ-САЙТИ МАЪЛУМОТЛАРИ

www.lex.uz Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари миллий базаси.

www.treasury.uz Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Ғазначилиги.

www.gov.uz Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат портали.

www.inf.uz Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги.

www.stat.uz Ўзбекистон республикаси Давлат Статистикаси Қўмитаси.

<http://www.soliq.uz/> Ўзбекистон Республикасининг Давлат солиқ Қўмитаси.

<http://www.xb.uz> Ҳалқ банки

http://chelt.ru/2010/8-10/tabah_8-1_Q.html Табах А. Внедрение накопительных пенсионных систем: зарубежный опыт.

1-илова.

Организация **ООО EVRO FOOD TRADE**
Халқ банки фнлиали Чилонзор ХАЛҚ БАНКИ

ГОДОВОЙ ОТЧЕТ ЗА 2010 г. ПОНИЧИСЛЕНИЙ ИНПС (1%)

САЛЬДО; 01.01.2010 г.

№	ИНПС	Ходимнинг Ф.И.О.	Январь За	Февраль За	Март За	Апрель За	Май За	Июнь За	Июль За	Август За	Сентябрь За	Октябрь За	Ноябрь За	Декабрь За	Итого
1	30501680261659	Турсунов Ботир Толипович	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	14016
2															
3															
Итого за месяц			1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	1 168	14 016
Оплата произведена	п/п.№		49	53	57	64	66	73	79	82	87	98	101	5	
	дата		12.фев	10.мар	23.апр	12.май	10.июн	07.июл	10.авг	09.сен	10.окт	10.ноя	10.дек	10.янв	

Примечание: Действительно по наличию Акт сальдо 01.01.2011 г. 1168 сўм. За правильность информации несут ответственность

Директор: _____ **Б.Т.Турсунов**

Глав.бухгалтер: _____ **Непредусмотрено**

2-илова.

Ташилот номи **ООО «EVRO FOOD TRADE»**

Халқ банк филиали **Чилонзор ХАЛҚ БАНКИ**

**Жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашаётган ходимларнинг
РЕЕСТРИ
2010 йил декабрь ойи учун**

(сўмда)						
Т/р	Ходимнинг шахсий жамғариб борадиган пенсия ҳисобварағи	Ходимнинг Ф.И.О.	Даромад солиғи тўланадиган даромад миқдори	ШЖБП ҳисобварағига ўтказиладиган мажбурий бадал миқдори	ШЖБП ҳисобварағига ўтказиладиган ихтиёрий бадал миқдори	Ўтказиладиган бадал суммаси (5+6 устун)
1	2	3	4	5	6	7
1	30501680261659	Турсунов Ботир Толипович	116 800	1 168	0	1 168
Жами			116 800	1 168	0	1 168

согласно платежному поручения № 05 от 10.01.2011 г.

Корхона раҳбари _____

Бош бухгалтер _____

Б.Т.Турсунов

Непредусмотрено

З-илова.

Организация _____ **ООО «EVRO FOOD TRADE»**

Халқ банки филналн _____ **Чнлонзор халқ банки**

ГODOBOЙ OTЧЁT ЗА 2011Г.

№	ШИК	Ходимнинг Ф.И.О.	За Январь	За Февраль	За Март	За Апрель	За Май	За Июнь	За Июль	За Август	За Сентябрь	За Октябрь	За Ноябрь	За Декабрь	Жами
1	305016802616 59	Турсунов Ботир Толипович	1 500	1 500	1 500	1 500	1 500	2 000	2 000	2 000	2 000	2 000	2 000	2 000	21 500
2															
3															
Итого за месяц			1 500	1 500	1 500	1 500	1 500	2 000	2 000	2 000	2 000	2 000	2 000	2 000	21 500
Оплата произведена	п/п №		13	16	20	26	31	34	45	50	57	64	70	75	
	дата		09.фев	09.мар	04.янв	06.май	07.июл	07.авг	08.авг	07.сен	10.окт	08.ноя	07.дек	09.янв	

Примечание: Действительно при наличии Акт сальдо
01.01.2011 г. 1168 сум. За правильность информации
несут ответственность

Директор: _____ **Б.Т.Турсунов**

Глав.бухгалтер: _____ **Непредусмотрено**

4-илова.

Ташкилот номи
Халқ банк филиали

ООО «EVRO FOOD TRADE»
Чилонзор ХАЛҚ БАНКИ

**Жамғариб бориладиган пенсия тизимида қатнашадиган ходимлар
РЕЕСТРИ**

2011 йил декабрь ойи учун

Т/р	Ходимнинг шахсий жамғариб борадиган пенсия ҳисобварағи	Ходимнинг Ф.И.О.	Даромад солиғи тўланадиган даромад миқдори	ШЖБП ҳисобварағига ўтказиладиган мажбурий бадал миқдори	ШЖБП ҳисобварағига ўтказиладиган ихтиёрий бадал миқдори	Ўтказиладиган бадал суммаси (5+6 устун)
1	2	3	4	5	6	7
1	30501680261659	Турсунов Ботир Толипович	200 000	2 000	0	2 000
Жами			200 000	2 000	0	2 000

соғласно платежному поручению № 75 от 09.01.2012 г.

Корхона раҳбари

Б.Т.Турсунов

Бош бухгалтер

Непредусмотрено

Халқ банки филиалиЧилонзор ХАЛҚ БАНКИ

**ГODOBOЙ OTЧET ЗА 2012г.
ПОНИЧИСЛЕНИЙ ИНПС (1%)**

САЛДО; 01.01.2012 г.

(сўм)

№	инпс	Ходимнинг Ф.И.О.	Январь За	Февраль За	Март За	Апрель За	Май За	Июнь За	Июль За	Август За	Сентябрь За	Октябрь За	Ноябрь За	Декабрь За	Итого
1	30501680261659	Турсунов Ботир Толипович	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	30 000
2															
3															
Итого за месяц			2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	2 500	30 000
Оплата произведена		п/п №	4	11	17	24	29	34	40	46	51	56	62	2	
		дата	07.фев	07.мар	07..апр	07.май	07.июн	05.июл	03.авг	04.сен	10.окт	12.ноя	12.дек	21.янв	

Примечание: Действительно при наличиии Акт сальдо 01.01.2011 г. 1168 сўм.

За правильность информации несут ответственность

Корхона раҳбари

Б.Т.Турсунов

Бош бухгалтер

Непредусмотрено

Ташилот номи **ООО «EVRO FOOD TRADE»**Халқ Панк филиали – Чилонзор ХАЛҚ БАНКИ

**Жамғариб бориладиган пенсия тизимида
қатнашаётган ходимларнинг
РЕЕСТРИ**

2012 йил декабрь ойи үчүн

(сўмда)

<i>Т/р</i>	<i>Ходимнинг шахсий жамғариб борадиган пенсия ҳисобварағи</i>	<i>Ходимнинг Ф.И.О.</i>	<i>Даромад солиғи тўланадиган даромад миқдори</i>	<i>ШЖБП ҳисобварағига ўтказиладиган мажбурий бадал миқдори</i>	<i>ШЖБП ҳисобварағига ўтказиладиган ихтиёрий бадал миқдори</i>	<i>Ўтказиладиган бадал суммаси (5+6 устун)</i>
1	2	3	4	5	6	7
1	30501680261659	Турсунов Ботир Толипович	250 000	2 000	0	2 000
	Жами		250 000	2 000	0	2 000

согласно платежному поручению № 2 от 21.01.2013 г.

Корхона раҳбари _____

Б.Т.Турсунов

Глав.бухгалтер: _____

непродумотрено

7-илова.

«ООО MASTER GLOBAL FOOD» ташиклоти бўйича жамгаиб болиладиган пенсия бадалларининг таҳлили²⁷¹.

№	ШЖБПХ	Ф.И.О.	январь	февраль	март	апрель	май	июнь	июль	август	сентябр	октябрь	ноябрь	декабрь	Жами
	2010 йил														
	30501680261659	Шамахмудов Л. Л	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	29829
2.	14263786905474	Рузномов Т.Д.	2470	2470	2470	247(1	2470	2470	2470	247(1	'470	2470	2470	2470	14000
3.	38965901342547	Турсунов О.Ж	2400	2400	2400	2400	240(1	2400	2400	2400	2400	2400	2400	2400	28800
4.	369065125445676	Алиева В.О.	2250	2250	2250	2250	2250	2250	2250	2250	2250	2250	2250	2250	27000
5.	30907713345689	Олимов Ю.Э	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	24000
6.	30906876554899	Мирзаева А.Р.	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	24000
7.	30209899765559	Носиров В.Д	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	24000
8.	30209897635544	Тўлаганов М.И	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	24000
жами			17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	195629
ушланма			17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	17605.75	195629

²⁷ '«ООО MASTER GLODAL FOOD» ташкилотининг ҳисобот маълумотлари асосида диссертант томонидан тайёрланди.

8-илова

«ООО MASTER GLOBAL FOOD» ташкилоти бўйича жамғариб бориладиган пенсия бадалларининг таҳлили¹²⁸.

№	ШЖБПХ	Ф.И.О.	январь	февраль	март	апрель	май	июнь	июль	август	сентябр	октябрь	ноябрь	декабрь	Жами
	2011 йил														
1.	30501680261659	Шамахмудов Л. Л	2485.75	2860	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	2485.75	33945/75
2.	14263786905474	Рўзимов Т.Д.	2470	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	33270
3.	38965901342547	Турсунов О.Ж	2400	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	32650
4.	369065125445676	Алиева В.О.	2250	2700	2700	2700	2700	2700	2700	2700	2700	2700	2700	2700	31950
5.	30907713345689	Олимов Ю.Э	2000	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	29500
6.	30906876554899	Мирзаева А.Р.	2000	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	27850
7.	30209899765559	Носиров В.Д	2000	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	27300
8.	30209897635544	Тўлаганов М.И	2000	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	2300	27300
жами			17605.75	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	243765/75
ушланма			20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	20560	246720

²⁸ 1. «ООО MASTER GLODAL FOOD» ташкилотининг хлсбот маълумотлари асосида диссертант томонидан тайёрланди.

9-илова

«ООО MASTER GLOBAL FOOD» ташкилоти бўйича жамғариб бориладиган пенсия бадалларининг таҳлили¹²⁹.

№	ШЖБПХ	Ф.И.О.	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Июнь	Июль	Август	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	Жами
	2012 йил														
1.	30501 (.80261659)	Шамахмудов Л. Л	2860	3146	3146	3146	3146	3146	3146	3146	3146	3146	3146	3146	37466
2.	14263786905474	Рўзимов Т.Д.	2500	3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000	31100	3000	3000	3000	35800
3.	38965901342547	Турсунов О.Ж	2750	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	2800	33550
4.	369065125445676	Алиева В.О.	2700	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	2750	32950
5.	30907713345689	Олимов Ю.Э	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	30000
6.	30906876554899	Мирзаева А.Р.	2350	2450	2450	2450	2450	2450	2450	2450	2450	2450	2450	2450	29300
7.	30209899765559	Носиров В.Д	21.10	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	28150
8.	30209897635544	Тўлаганов М.И	2300	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	2350	21190
Жами			20560	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21316	21346	21346	255366
Ушланма			21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	21346	256152

²⁹ «ООО MASTER GLOBAL FOOD» ташкилотининг ҳисобот маълумотлари асосида диссертант томонидан тайёрланди.